

ŽYDŲ IR LIETUVIŲ
ABIPUSIO PAŽINIMO
IR KULTŪRINIO
BENDRADARBIAVIMO
ATSPIRTYS TARPUKARIO
LIETUVOJE: PRIEMONĖS
IR REZULTATAI © Jurgita Šiaučiūnaitė-
Verbickienė

ABIPUSIS PAŽINIMAS: LIETUVIŲ IR ŽYDŲ SANTYKIŲ DISKURSAI*

Pažinimo prieiga, kuri pasirinkta šio tyrimo atspirtimi, yra labiau mentalinė, kultūrinė, o žydų atveju – ir naujai besiformuojančios tapatybės bei savimonės kategorija. Ji jungia jausenas ir pastangas suvokti, perprasti aplinką, į kurią siekiama įsilieti ar kurioje ilgą laiką gyventa dezintegruotai. Abipusio lietuvių ir žydų pažinimo tvirtesnės prielaidos ir orientyrai pirmą kartą Lietuvos visuomenės istorijoje susidarė tarpukario nepriklausomoje valstybėje. Abipusiu pažinimu įvardijamas procesas yra dvikryptis, apimantis žydų pastangas perprasti ir perimti lietuvių kultūrą ar jos segmentus (akultūracija) ir lietuvių pasirengimą priimti bendrapi liečius žydus ir adaptuoti jų kultūrą kaip savosios dalį. Šiuo atveju nėra svarbu, ar abiejų sąveikaujančių pusių iniciatyvos buvo sėkmingos, ar nepavykusios. Galimybė matyti reiškinių kryptis, pasverti kiekvienos iš veikiančių pusių įnašą ir iniciatyvų veiksmingumą yra svarbiausias pažinimo prieigos pranašumas.

Istoriografijoje lietuvių ir žydų santykių kontekste žydų integracijos lygį linkstama matuoti pasitelkus lojalumo ir vis dažniau lietuvių kalbos mokėjimo kriterijus, tačiau vengiama kalbėti apie pozityvius asimiliacijos bei akultūracijos aspektus (šie procesai kiek anksčiau vyko visose Europos valstybėse) ir jų pragmatiškąją pusę. Nei lojalumas, kurio atmaina gali būti abejingumas, nei patriotizmas (kuris neįmanomas be integracijos ir bendrumo su valstybe bei jos visuomene pojūčio), bent tomis priemonėmis, kuriomis yra analizuojamas istoriografijoje, neatskleidžia ir neparodo esminių kultūrinių pokyčių, tačiau tenkina lietuvių ir žydų santykių paradigmą, dažnai kaip holokausto prielaidas ar antisemitizmo studijas. Šis požiūris yra dominuojantis tarpukario Lietuvos žydų istorijos tyrimuose.

Suprantamas ir pagrįstas būtų klausimas, kuo abipusio pažinimo prieiga skiriasi nuo įsitvirtinusios ir pasiteisinusios lietuvių ir žydų santykių paradigmos? Nėra abejonių, kad iki šiol mažai tyrinėti ir neaktualizuoti pažinimo siužetai¹ yra

* Esu dėkinga prof. Sauliui Sužiedėliui už įžvalgas pastabas ir kolegiską palaikymą.

¹ Išimtis būtų kalbininkui, o tarpukariu jidiš literatūros vertėjui į lietuvių kalbą Chackeliui Lemchenui priskiriamas „kultūrų suartintojo“ vaidmuo (*Zingeris E.* Kultūrų suartintojas //

lietuvių ir žydų santykių visumos dalis, rodanti, tiesa, daugeliu atvejų pragmatišką, bet kryptingą polinkį į geresnį vienas kito kultūros ir gyvenmenos pažinimą, suvokiant jį kaip efektyviausią etninio antagonizmo įveikos priemonę. Pažinimo, kuris nukreiptas nepakantai įveikti ir santykiams gerinti, kontekste eliminuojamas konfliktas (kaip santykių atmaina), susitelkiama prie sociokultūrinių santykių, kultūrinių ir tapatybės pokyčių. Amžininkai, svarstydami apie idealius lietuvių ir žydų tarpusavio santykius, jų pasiekimo priemonėms įvardyti vartojo keletą savo prasmėmis artimų sąvokų: „suartinimas“², „pažinimas“, „susibičiuliavimas“³, ilgainiui peraugusį į naują kokybę įgavusią pažinimo formą – kultūrinį bendradarbiavimą. Priešingai įvardytiesiems siekiams, esama santykių būklė buvo vadinama „nepažinimu“⁴ ar „atitolimu“⁵.

Būtent dėl sociokultūrinių pokyčių, vykusių tarpukario Lietuvos visuomenėje, jų poveikio, Aleksandras Štromas⁶ emigracijoje galėjo piktintis kvestionuojama jo kaip žydo teise vadintis lietuviu: ar „nėra lietuvis tas asmuo, kurio abu tėvai buvo nepriklausomos Lietuvos piliečiai, kuris gimė ir užaugo Lietuvoje ir kurio gimtoji kalba bei gimtoji kultūra buvo, yra ir visada liks lietuvių?“⁷ Tai prie lietuvių kultūros pritapusioje ir modernizuotoje Lietuvos žydų aplinkoje augusio, vėliau vakarietiškas įtakas adaptavusio žmogaus požiūris. Šios ir panašios mintys apie pritapimą prie lietuviškosios kultūros (jos laikymą gimtąja ar būtina dėl pragmatinių tikslų) ir naujosios tapatybės įgijimą nėra pavieniai, jie leidžia kelti iki šiol mažai tyrinėtą abipusio pažinimo, kultūrinio pritapimo ir jo pasirinkčių problemas, verčia atidžiau ar bent ne taip kategoriškai vertinti istoriografijoje įsitvirtinusias nuostatas apie Lietuvoje prasidėjusį, tačiau dėl trumpo laiko tarpo nespėjusį įvykti akulturacijos procesą⁸.

Darbai ir polėkiai. Kalbininko Chackelio Lemcheno 90-osioms gimimo metinėms. Vilnius, 1994, p. 7–8). Daugiau atvejį atitinkančių pavyzdžių yra išvardijęs Solomonas Atamukas (žr. *Atamukas S. Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius, 1998, p. 157–163).

² Lietuvių–žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos įstatai (1928 m. gegužės 7 d.) // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau: LCVA), f. 402, ap. 4, b. 578, l. 2.

³ *Petkevičaitė-Bitė G. Įžanga // Kacnelėnogenas U. Vilniečio balsas. Panevėžys, 1922.*

⁴ Pavyzdžiui, *Šapira N. Vilnius naujojo žydų poezijos. Vilniui vaduoti sąjungos leidinys. Kaunas, 1935, nr. 77, puslapiu nenumuruoti.*

⁵ LCVA, f. 597, ap. 1, b. 4, l. 399.

⁶ Iš A. Štromo biografinių duomenų žinoma jį buvus dvikalbį – vienodai įvaldžiusį lietuvių (tai jo tėvo Jurgio Štromo kalba) ir rusų (per mamos liniją) kalbas (*Donskis L. Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius, 2002, p. 101–103).

⁷ Cituojama iš 1979 m. A. Štromo keipimosi į „Tėviškės žiburių“ redakciją: *Štromas A. Komentuojant komentarus // Laisvės horizontai / Sud. L. Mockūnas*. Vilnius, 2001, p. 466.

⁸ Remdamasis Vidurio ir Rytų Europos pavyzdžiais E. Mendelsonas akulturacija vadina tam tikrą dominuojančios kultūros charakteristikų (visų pirma kalbos) adaptavimą. Atitinkamai

Prieš telkiant dėmesį į abipusio pažinimo reiškinių kaip atskirą žydų ir lietuvių santykių tyrimo objektą, atkreiptinas dėmesys į kelias aplinkybes. Pirma, pažinimas, net jei ir abipusis, niekada nevyko tarp lygiaverčių tautinių grupių: lietuviai – nacionalistiškai nusiteikusi, dominuojanti visuomenės dalis, žydai – didžiausia tautinė ir religinė mažuma, kurios atskirtis nuo dominuojančių grupių istoriškai buvo itin ryški ir daugialypė (religija, kalba, ekonominės veiklos pobūdis ir mastai, antijudaizmas ir vėliau antisemitizmas ir pan.). Į kultūrinį ir kalbinį nacionalizmą buvo itin linkusi tarpukario lietuvių inteligentija⁹. Antra, lietuvių ir žydų bendruomenėje vienas kito pažinimo procesas nebūtinai sutapo pagal laiką ar vyko sinchroniškai, jo vyksmą ar prislopimą veikė savitos kiekvienai iš procese dalyvaujančių grupių istorinės ir politinės aplinkybės, pragmatiškumas ir žmogiškasis veiksnys. Trečia, reiškinyje buvo daugiaplanis, pasireiškiantis individualiomis ir institucijų iniciatyvomis, vykstantis keliomis – lietuvių, hebrajų, jidiš, mažesniu mastu rusų¹⁰ kalbomis. Pažymėtina, kad daugiakalbėje žydų bendruomenėje valstybinės statusą turinti ir dominuojanti lietuvių kalba buvo naujai adaptuojama greta kitų istoriškai bendruomenėje vartojamų kalbų. Šiam procesui neabejotinai buvo pagalbą tarpukario švietimo sistema ir nuosekli politika laipsniškai didinant lietuvių kalba mokomų dalykų skaičių žydų mokyklose su dėstomosiomis hebrajų ar jidiš kalbomis. Lietuvių kalba buvo tik vienas iš jų, lietuviškai žydų mokyklose buvo privalu dėstyti Lietuvos geografijos ir krašto istorijos dalykus¹¹.

Šiame straipsnyje pateikiamu tyrimu siekta nustatyti, kokia buvo abipusio pažinimo situacija tarpukario Lietuvos visuomenėje, šio poreikio suformulavimo prielaidas, kokie būdai kaip tinkamiausi buvo taikyti abipusiam pažinimui ir kultūriniam bendradarbiavimui skatinti, kurios iš taikytų priemonių buvo veiksming-

asimiliaciją jis apibrėžė kaip daugumos tautinės tapatybės perėmimą ar jos susiejimą su žydiškąja tapatybe (*Mendelson E. Żydzi Europy środkowo-wschodniej w okresie międzywojennym. Warszawa, 1992, p. 2*). Straipsnyje vartojama akulturacijos sąvoka iš esmės atitinka E. Mendelsono apibrėžtį (ji vartojama ir sociologijoje), o apibrėžiant asimiliacijos reiškinį ir jo dalyvius pasitelktos naujesnės sociologinės prieigos.

⁹ Šiuo teiginiu Leonidas Donskis aiškina, kodėl tarpukario Lietuvoje iš jos kilę ir Vakaruose pripažinti žydų intelektualai ir meninkai niekada nebuvo tapę reikšmingomis ir pripažintomis asmenybėmis. Pritardama šiai autoriaus minčiai, nesutikčiau su teiginiu, kad tarpukario žydų inteligentija buvo tik rusakalbė ar jidiškalbė (*Donskis L. Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai. Vilnius, p. 43*).

¹⁰ Rusų kalbos kaip pažinimo priemonės problema šiame straipsnyje nėra narinėjama, išsamiau žr. Pavelo Lavrineco straipsnį „Žydų bendruomenė, lietuvių kultūra ir rusų spauda“, publikuojamą šioje rinktinėje.

¹¹ Pagal 1936 m. Pradžios mokyklų įstatymą, mokyklose su nelietuvių dėstomąja kalba lietuvių kalbos dėstymas buvo privalomas nuo antrojo skyriaus, o nuo trečiojo lietuviškai turėjo būti dėstomas Tėvynės pažinimas, istorija ir geografija. – 1936 m. Pradžios mokyklų įstatymas // *Kaubrys S. Lietuvos mokykla: 1918–1939 m. galios gimtis. Vilnius, 2000, p. 282*.

giausios ir labiausiai patrauklios, kas ėmėsi iniciatyvos populiarinant žydų kultūrą tarp lietuvių ir lietuvių pasiekimus žydų bendruomenėje.

ISTORIOGRAFIJA IR ŠALTINIAI

Tiesiogiai su pažinimu ir žydų akulturacijos vyksmu sietinas žydų bendruomenės lietuvinimo procesas istoriografijoje nėra kiek išsamiau aptartas. Lituanizacijos prielaida, kurią yra pastebėję ir Lietuvos, ir užsienio tyrėjai, labiausiai remiasi lietuvių kalbos mokymusi. Ezra Mendelsonas yra atkreipęs dėmesį ir į kitose Vidurio Rytų Europos valstybėse pasireiškusią tendenciją, kad laipsniškai tėvai, siekdami geresnio savo atžalų išsilavinimo ir labiau užtikrintų ateities perspektyvų krašte, kuriame gyvena, pradėdavo leisti žydų vaikus į nežydiškas mokyklas. Ši tendencija buvo sparti ir Lietuvoje¹², tačiau per trumpą valstybės nepriklausomybės dvidešimtmetį nespėjo išsibėgėti. Šiuo požiūriu iškalingu pavyzdžiu yra 1933 m. Kaune pradėjusi veikti žydų gimnazija su lietuvių dėstomąja kalba. Vakarų istoriografijoje susitelkima prie švietimo sistemos kaip esminės žydų lituanizacijos priemonės, matyt, lėmė objektyvi aplinkybė – šaltinių (periodikos, grožinės literatūros, vadovėlių), parengtų lietuvių kalba, neprieinamumas. Antra vertus, savitarpio bendradarbiavimo ar juo labiau abipusio pažinimo siužetai iš tikrųjų neapčiuopiami ir mažai juntami tose plotmėse, per kurias istoriografijoje tapo įprasta žvelgti į tarpukario Lietuvos žydų istoriją (autonomija, vidinis bendruomenės gyvenimas, sionizmas).

Pažinimo proceso segmentus (taip neformuluodami savo tyrimo objekto) yra aptarę Liudas Truska¹³ ir Alfonsas Eidintas¹⁴, abu tarpukario žydų polinkio į lietuvių kultūrą atspirtį matydami XX a. 4-ajame dešimtmetyje lietuviškai Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos leistame *Apžvalgos* laikraštyje. Platesniu mastu, tačiau faktografiškai kultūrinio bendradarbiavimo pavyzdžius yra aptaręs Solomonas Atamukas¹⁵. Žydų persiorientavimo švietimo,

¹² 1921–1922 mokslo metais lietuviškas mokyklas lankė 954 žydų kilmės pradinio mokyklų moksleiviai, atitinkamai 1935–1936 mokslo metais mokėsi 3483 žydų pradinukai, tai sudarė 20,4 procento visų žydų kilmės pradinio klasių moksleivių (pateikta pagal *Mendelson E. Žydzi Europy środkowo-wschodney w okresie międzywojenym*, p. 317).

¹³ *Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo raida Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 57–67, 117–127.

¹⁴ *Eidintas A. Žydai, lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, 2002, p. 59–72; Lietuvos žydų žudynių byla / Sud. A. Eidintas, Vilnius, 2001, p. 47–54.

¹⁵ *Atamukas S. Lietuvos žydų kelias*, p. 148–163.

kalbos ir kultūros požiūriu klausimus yra nagrinėjęs Saulius Sužiedėlis¹⁶. Estų tyrėja Anna Verschik yra aktualizavusi žydų lietuvių kalbos mokymo procesą, pradėdama žydams skirtų lietuvių kalbos vadovėlių tyrinėjimus¹⁷. Istoriografijoje, ir lietuviškojoje, ir vakarietiškoje, iš esmės sutariama, kad per trumpą tarpukarį žydų lietuvių kalbos mokymo procesas buvo prasidėjęs, ėmė daryti įtaką kultūrinės tapatybės pokyčiams: silpo buvusioji rusiškoji žydų kultūrinė orientacija, ją keitė nauja identifikacijos su lietuviškąja aplinka kryptis¹⁸. Kelių šimtmečių žydų istorijos Lietuvoje kontekste tai pirmasis kartas, kai skirtingų kultūrų įtakos patyrusi žydų bendruomenė, prisitaikydama prie naujai besiformuojančios politinės, kultūrinės ir kalbinės aplinkos, pasirinko dominuojančią lietuvių kultūrą¹⁹. Savita tai, kad prolietuviška kultūrinė orientacija daugiau ar mažiau buvo būdinga visoms margos žydų bendruomenės grupėms (ortodoksams ir sekuliariesiems, jidišistams, mačiusiems savo perspektyvas Lietuvoje, ir hebrajistams bei sionistams). Tačiau, išskyrus lietuvių kalbos mokymosi faktus, lituanizacijos, kuri būtų viena kertinių lietuvių kultūros pažinimo iš žydų pusės kryptių, eiga, formos, taikytos priemonės ir iniciatoriai iki šiol netyrinėti. Tas pat pasakytina ir apie lietuvių visuomenės laikyseną – žydų kaip bendrapiliečių kultūros ir istorijos pažinimą, jos reikšmės suvokimą, bendradarbiavimo poreikį dirbant abipusio pažinimo linkme.

Tyrimas grindžiamas įvairaus žanro (publicistika, periodika, epistolinis palikimas, grožinė literatūra, teisiniai įstaigų veiklos dokumentai, memuarai²⁰, kelionių aprašymai, amžininkų akademiniai tekstai) archyviniais ir publikuotais šaltiniais. Pažinimo eigai tarpukario Lietuvoje aptarti yra pasitelkti du žydų lietuvių kalba leisti laikraščiai – tai sionistinės pakraipos *Di Jidiše štime* (*Žydų balsas*) leistas *Mūsų*

¹⁶ Sužiedėlis S. The Historical Sources for Antisemitism in Lithuania and Jewish–Lithuanian Relations during the 1930s // *The Vanished World of Lithuanian Jews* / Eds. Nikžentaitis A., Staliūnas V., Schreiner S. New York, 2004, p. 119–154.

¹⁷ A. Verschik atliktą tyrimą pildo šioje rinktinėje publikuojamas Veronikos Žukaitės publikacijos prieduose skelbiamas tarpukario Lietuvoje išleistų žydams skirtų lietuvių kalbos mokymosi vadovėlių sąrašas.

¹⁸ Mendelson E. *Žydzi Europy środkowo-wschodney w okresie międzywojenym*, p. 307.

¹⁹ Analogiški procesai vyko ir karaimų bendruomenėje. Kartu su Vilniaus kraštu prie Lenkijos prijungtų Trakų karaimai rinkosi orientaciją į lenkišką kultūrą (tai juntama ir tarp šiandienos Trakų karaimų), o Panevėžio ir Naujamiesčio karaimai buvo nusiteikę prolietuviškai. Karaimų jaunimas turėjo ketinimų keisti karaimų kalbai užrašyti vartotus hebrajiškus rašmenis lietuvių abėcėle. Šie ketinimai išdėstyti ir abėcėlių atitikmenys paskelbti pirmajame *Onarmach* (karaimų k., *Pažanga*) numeryje.

²⁰ Brizgys V. Gyvenimo kelias. Vilnius, 1993; Krupavičius M. Visuomeniniai klausimai: Straipsnių rinkinys iš jo palikimo. Chicago, 1983; Krupavičius M. Atsiminimai. Chicago, 1972; Pšibilskis V. B. Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas: Veiklos studija ir atsiminimų publikacija. Vilnius, 2005.

garsas (pirmieji jo numeriai pasirodė *Mūsų žodžio* pavadinimu 1924–1925 m.)²¹ bei Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos leistas savaitraštis *Apžvalga* (1935–1940); taip pat analizuojami įvairaus turinio lietuvių ir žydų autorių darbai (nuo 1914 m.), tinkami abipusio pažinimo paradigmos tyrimui (grožinės literatūros vertimai į/iš lietuvių, jidiš, hebrajų kalbų, recenzijos, prisiminimai apie tokio pobūdžio veiklas ar jų rezultatų vertinimai). Į mokslo apyvartą pirmą kartą yra įtraukiami bibliografo, lietuvių kalbos mokytojo ir Ukmergės „Šviesos“ draugijos žydų gimnazijos hebrajų kalba direktoriaus Izidoriaus Kisino (1904–1958) fonde²² saugomi dokumentai, atskleidžiantys lietuvių literatūros antologijos hebrajų kalba rengimo aplinkybes, Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos veikimo dokumentai²³ bei leidiniai²⁴, remiantis Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos įstatais ir draugijos likvidavimo dokumentais pildomos skurdžios istoriografijos žinios²⁵ apie šios organizacijos veikimą.

PAŽINIMO PRADŽIA

XX a. antrajame dešimtmetyje, likus keleriems metams iki nepriklausomybės paskelbimo ir netrukus po jo, galima aptikti pavienius naujų lietuvių ir žydų santykių kūrimo atvejus, pažinimo ar objektyvesnio svarstymo bandymus. Žydų aplinkoje tokios pozicijos reiškė galėtume laikyti nereguliariai jidiš kalba leistą almanachą *Lite (Lietuva)*. Nuo pat pirmojo numerio (1914) jis orientavosi į Lietuvos žydų gyvenimo aptarimą ir jo aktualijų viešinimą pasaulyje²⁶. Išleistas keturias leidinio knygas²⁷ jungia bendra – žydų atsidasavimo Lietuvos kraštui – nuostata, perteikiama

²¹ Nepavyko nustatyti, kodėl buvo nutraukta vos pusantūrų metų ėjusio laikraščio leidyba. Paskutinajame *Mūsų garso* numeryje (1925 m. gegužės 1 d., nr. 4) nėra apie tai jokios užuominos; laikraščio leidybos sustabdymo aplinkybės nebuvo pakomentuotos ir didžiausiam bei įtakingiausiam žydų laikraštyje *Di Jidiše štime*. Už šią informaciją dėkoju dr. Larisai Lempertienei.

²² Izidoriaus Kisino fondas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau: LMAVB RS), f. 166.

²³ Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos fondas – LCVA, f. 575, ap. 1, b. 4.

²⁴ Almanachas Skydas. Kaunas, 1934, p. 11.

²⁵ Vienintelė pirminiais šaltiniais paremta publikacija yra: Jono Aničo „Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija“ (Lietuvos Jeruzalė, 1992, nr. 8 (34), p. 2). Draugijos veikimą aptaria ir *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias, p. 162–163.

²⁶ Pastarasis tikslas minimas vietoje įvado išspausdintame Natano Birnboimo laiške Šauliui Kacelenbogeniui. – *Lite*. Vilnius, 1914.

²⁷ Pirmoji knyga *Lite* išleista Vilniuje, Kleckino leidykloje, 1914 m.; antroji – 1919 m. Nisano Rozentalio leidykloje, Vilniuje; dvi almanacho knygos buvo išleistos 1922 m., kaip jų leidimo vietą nurodant Kauną–Panevėžį, o spausdinimo – Feigesono spaustuvę Panevėžyje.

per žydų autorių poezijos ir prozos kūrinis²⁸, bei tuo metu naujas sumanymas – lietuvių autorių kūrinių vertimų į jidiš kalbą publikavimas. Pirmajame almanache buvo paskelbtas Michlo Jakobi padarytas Lazdynų Pelėdos „Mūsų pono“ vertimas iš lietuvių kalbos į jidiš. Tiesa, šis kūrinys buvo išspausdintas kartu su Zmeruko Bedulios „Bepročio“ vertimu į jidiš iš baltarusių²⁹, taip skaitytojui greta žydų autorių kūrinių buvo pristatytos ir kitos dvi krašto kultūros.

1915 m. Lietuvių mokslo draugijos IX suvažiavime Augustinas Janulaitis perskaitė pranešimą „Iš žydų istorijos Lietuvoje iki XVIII šimtmečio“, jo pagrindinius teiginius perspausdino du lietuviški laikraščiai – *Viltis*³⁰ ir *Lietuvos žinios*³¹. A. Janulaičio pranešimas buvo neutralus, atsiribojantis nuo stereotipinių traktuočių, o pranešėjas ne tik gebėjo išskirti svarbiausius žydų istorijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje faktus, bet ir buvo įvaldęs reikiamą terminiją. Nei *Lite* sumanytojai broliai Kacenelenbogenai, nei A. Janulaitis (taip pat, matyt, ir pranešimą aprobusios ir jį išklausiasios Lietuvių mokslo draugijos nariai) abipusio pažinimo kontekstuose (regis, kad siekis susipažinti ir buvo postūmiu) dar neturėjo aiškiau apsibrėžtų ideologinių orientyrų, kurie darytų įtaką jų pasirinkimams. Nebuvo ir platesnio bendraminčių būrio, tačiau savita tai, kad minėtieji asmenys ir vėliau atkakliai darbavosi būtent pažinimo skatinimo baruose. Noru suteikti lietuviams žinių apie greta gyvenančius žydus A. Janulaitis motyvavo dvejuose *Švietimo darbo* numeriuose (1921, 1922) publikuotos, o dar po metų atskira knyga išleistos sintetinės studijos *Žydai Lietuvoje* atsiradimą³². Tuo pačiu metu turinčiame tikslinę auditoriją *Švietimo darbe* buvo paskelbtas ir gilinimosi į objektą tęstinumo neturėjęs dailėtyrininko Pauliaus Galaunės straipsnis, skirtas Lietuvos sinagogų architektūrai³³.

²⁸ Publikuoti šie žydų autorių darbai: E. Goldšmitas „Lietuva ir lietuviai“, Einhorno eilėraštis „Lietuva“; U. Kacenelenbogeno straipsnis „Mūsų inteligentija“, aptariantis žydų ir lietuvių laikyseną (*Lite*, Vilnius, 1914). Antrajame *Lite* almanache paskelbtas Arono Grodzenskio eilėraštis „Lietuva“, Leibos Naiduso eilėraščiai „Lite“ ir „Prie Vilijos“, Peisacho Markaus „Tarp skirtingų tautų“ iš 1915 m. išvairo; Abraomo Zako eilėraščių ciklas „Lietuviški motyvai“, lietuviškos spaudos apžvalga „Lietuviškoji spauda ir lietuviškosios partijos“ (parašytas 1918 m. gruodį, aptariami „Lietuvos ūkininkas“, „Žemdirbys“, „Aušra“, „Medicina ir gamta“, „Lietuvių tauta“, „Mokykla“, „Vairas“, „Kauno žinios“, „Ateitis“, „Šaltinis“, „Draugas“, „Laisvoji Lietuva“, „Lietuvių balsas“, „Tėvynės sargas“).

²⁹ Be šio grožinio kūrinio vertimo į jidiš, buvo publikuotas ir vėliau su *Lite* bendradarbiavusio baltarusio V. Lastovskio straipsnis apie baltarusius Lietuvoje. – *Lite*. Vilnius, 1914.

³⁰ IX-jo Visuotinio L.M. Draugijos suvažiavimo posėdžiai // *Viltis*, 1915, birželio 16, p. 1 (prieiga internetu: www.epaveldas.lt).

³¹ IX Lietuvių mokslo draugijos susirinkimas // *Lietuvos žinios*, 1915, birželio 17, p. 1 (prieiga internetu: www.epaveldas.lt).

³² Ši pirmoji lietuviška studija pie žydus koncentravo pagrindines žinias ir interpretacijas apie žydus tiek tarpukario Lietuvoje, tiek pokario išėivijoje.

³³ *Galaunė P.* Žydų sinagogos // *Švietimo darbas*, 1921, sausis–vasaris, nr. 1–2, p. 68–72. Vėliau šis straipsnis su nedideliais papildymais buvo išspausdintas jo knygoje „Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai“ (Kaunas, 1930, p. 143–155).

Savo ruožtu pasirinktą almanacho turinio koncepciją *Lite* leidėjai išlaikė ir vėlesniuose numeriuose. Po 1918 m. išleistose trijose almanacho knygoose, matyt, jau tikslingai eita pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo linkme: buvo išspausdinti Balio Sruogos eilėraščio „Siuvėjas“ bei Juozo Tumo-Vaižganto „Vapsva, vabzdžių karalaitė“ (1922 m.)³⁴, Mykolo Romerio straipsnio „Tautinis judėjimas Lietuvoje“ vertimai, vėliau Vakaruose atskira rinktine išleistas Urijos Kacenelenbogeno į jidiš verstos lietuvių liaudies dainos su įvadine dalimi, Petro Rusecko straipsnis „Žemaitė“, su rašytojos kūryba supažindinančios jos pirmosios apysakos „Studentas“ (1897) vertimas³⁵. Nors lietuviškais, ypač Vilniaus, siužetais rašiusių žydų literatų ir publicistų buvo ne vienas, *Lite* koncepcija buvo nauja – ne tik bandyta užsienio žydams pristatyti Lietuvos bendruomenės aktualijas, bet, kaip matyti iš publikuotų lietuvių autorių kūrinių, stengiasi pateikti žinių ir perteikti atmosferą, sudaryti įspūdį apie tą aplinką, kurioje bendruomenė tarpo (pagal informacijos pobūdį šiai grupei reikėtų priskirti ir lietuviškos spaudos apžvalgas). Atitinkamai ir A. Janulaičiui, tiesa, pritaikiusiam XIX–XX a. sąvartos Rusijos imperinėje istoriografijoje paplitusią požiūrio į žydų istoriją koncepciją – bandymą suprasti konfliktiškų santykių priežastis aiškinantis, kokie yra žydai, o ne kodėl lietuviai jų nemėgsta, rūpėjo perprasti žydų ir lietuvių santykius istorijos tėkmėje (tai labiau būdinga monografijai, bet ne pranešimui, perskaitytam Lietuvių mokslo mylėtojų draugijoje). Šios pastangos buvo pirmieji silpni uždarmo įveikos požymiai, labiau panašę į susipažinimą nei į pažinimą.

XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje atsirado ir įstabesnių pavyzdžių su numatomomis abipusio pažinimo perspektyvomis. Lietuviškajam U. Kacenelenbogeno³⁶ sudaryto *Vilniečio balso* (versta iš jidiš, 1922) leidimui įžangą parašiusi Gabrielė Petkevičaitė-Bitė „kaip didelė tautų susibroliavimo šalininkė“ buvo tikra, kad „niekas taip kelio neskina prie žmonių susiartinimo, kaip pažinimas viens kito“³⁷. Į rinktinę pakliuvusius kūrinius G. Petkevičaitė-Bitė įvertino kaip suteikiančius tam tikrą galimybę pajusti ir suprasti žydus („kurie jau keli amžiai, kaip drauge su mumis gyvena, bet savo kalba, tikyba, įpročiais, dargi savo išvaizda taip griežtai nuo mūsų skiriasi“³⁸).

Greta viešai pasakomo ar demonstruojamo poreikio pažinti greitai atsirado ir alternatyvūs svarstymai apie tai, ar žydai yra pajėgūs suprasti ir perprasti lietuvių

³⁴ Pateikiame originalų kūrinio pavadinimą, vertimas pavadintas „Skriejančioji karalaitė“. – *Lite*. Vilnius: Kaunas–Panevėžys, 1922, I knyga.

³⁵ *Lite*. Vilnius: Kaunas–Panevėžys, 1922, II knyga.

³⁶ Apie U. Kacenelenbogeno biografiją bei jo kūrinių siužetus išsamiau žr. *Kvietkauskas M.* Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915. Vilnius, 2007, p. 119–129.

³⁷ *Petkevičaitė-Bitė G.* Įžanga // *Kacenelenbogenas U.* Vilniečio balsas, p. IV.

³⁸ Ten pat, p. V.

kultūros, dvasios ir siekimų savitumus. Tokio pobūdžio svarstymai lydėjo naujovišku (dėl įtrauktų amžininkų prisiminimų) pripažintą G. [Hiršo] Rutenbergo nedidelės apimties darbą *Simanas Daukantas – lietuvių atgimimo pranašas* (Kaunas, 1922). Mykolas Biržiška, rašęs pratarinę šiam veikalui, ne tik sveikino Lietuvos žydo G. Rutenbergo sumanymą ir drąsą („Pirmas žydas, kuris ne tik susidomėjo mūsų tautiniu judėjimu (turime jų ir daugiau), bet ir pasiryžo tuo savo tyrinėjimu įnešti savo indėlį mūsų tautos kultūron“³⁹), bet ir prisipažino bandęs įsitikinti jo pasirėngimu ir pajėgumu kalbėti apie lietuvių tautos dvasios žadintoją:

*„Kiek kitos tautos šviesuolis inėjęs mūsų kultūron tik nesenai tesusipažinęs su mūsų tautos kalba bei judėjimo istorijos ypatybėmis, kiek įstengs jis suprasti bei pajusti mūsų tautinę kultūrą (išskirta mano – J. Š.-V.), mūsų kovą dėl savo tautinio veido. Mažmožiūs teisiskyrus, man rodos, jam tatai pilnai bus pavykę. Skaitydami jo raštą pamirštame nelietuvį jį parašius. Tatai rodo, jog Lietuvos žydų visuomenei valstybiniu žvilgsniu vis labiau lietuvojant, nepersunku bus jos šviesuomenei arčiau susipažinti, susiartinti ir paremti ne tik mūsų valstybines, bet ir tautines pastangas.“*⁴⁰

Pozityviai, pritardamas M. Biržiškai, G. Rutenbergo („ne lietuvis, tik Lietuvos pilietis, žydelis“⁴¹) perprastą „kovą dėl tautinio veido“⁴² vertino ir knyga recenzavęs Stasys Dabušis⁴³. Jam itin stipriai kluvo knygos atsiradimo virtuvė, kai „lietuviškai paskaitas“ G. Rutenbergas veikalą rašęs rusiškai, o vertimą į lietuvių kalbą atlikęs studentas Justas Baltrušaitis padaręs begalę klaidų, ypač sintaksės, rodančių prisirišimą prie rusų kalbos⁴⁴. Pastarąją aplinkybę S. Dabušis išnaudojo kaip užuominą į dažnai žydų vartojamą rusų kalbą, taip paliesdamas vieną iš aktualių to meto tarpusavio santykių problemų⁴⁵. Nuogastavimai dėl teisingai ir tinkamai lietuvių kultūrą ir tautos siekius suprasti nepajėgiančių žydų nebuvo reti, žydiškoje aplinkoje juos keitė priešinga retorika ir pavyzdžiai apie sulietuvėjusius žy-

³⁹ *Biržiška M.* Pratarinė // *Rutenbergas G.* Simanas Daukantas lietuvių atgimimo pranašas. Kaunas, 1922, puslapis nenumeruotas.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ *Dabušių Stasys.* Rec. Rutencergo knygai apie Simoną Daukantą, Kaunas 1922 // Švietimo darbas, 1925, nr. 1, p. 67.

⁴² Ten pat, p. 69.

⁴³ Tiesa, jis itin kritikavo parinktus S. Daukanto portretus (*Dabušių Stasys.* Rec. Rutencergo knygai apie Simoną Daukantą, p. 61, išnaša pažymėta **): „1-[m]e atvaizde D[aukan]tas išėjęs *a la* rusų poetas Andr[ėjus]. Žukovskiy, kad net labai abejotina tokio tipo žemaitiškumu. Žinoma, tuo nėra dėtas autorius, 2-me – nykštukas, neūžauga, nenatūraliai išriestomis kojom, ištysusiu pakaušiu; atsikišusiu smakru, nusmailusia nosimi, paniurusiomis akim – lyg koksai stabukas. Argi toks galėjo būti D[aukan]tas? Ir kad bent būtų pastebėta, iš kur paimiti tie jojo atvaizdai.“

⁴⁴ G. Rutenbergo recenzentas jo knygoje iš viso suskaičiavo daugiau nei pusketvirto šimto klaidų. – *Dabušių Stasys.* Rec. Rutencergo knygai apie Simoną Daukantą, p. 69.

⁴⁵ S. Dabušis buvo Lietuvių–jidiš žodyno bendraautoris (Lietuviškas-žydiškas žodynas / Surinko Br.[oliai] Kolodniai. Redagavo ir lietuvišką tekstą perdirbo St. Dobušis, koregavo ir žydišką tekstą apdirbo D. G. Kaunas, 1923).

dus, dirbančius valstybės labui ar net populiarinančius jos kultūrą pasaulyje. Vos vienas kitas platesnio akiračio Lietuvos kultūrininkas suprato ir įvertino galimybę išnaudoti žydus kaip būdą tarptautinei Lietuvos kultūros sklaidai. Gerai Lenkijos kultūrinę situaciją pažįstantis Juozas Albinas Herbačiauskas perspėjo:

„Žydai, pas mus Lietuvoje, tat vienatinis langas į pasaulį, į pasaulio kultūros šviesą <...> Tik per žydus Lietuva tegalinti įeiti pasaulin, jeigu ji nenori būti užburta parapija. Be žydų, prieš žydus, Lietuvos valstybė nesusikurs tokia, kokia ji nori būti <...>.“⁴⁶

ISTORIJOS SĄLYČIO PAIEŠKOS

Žydų bendruomenės ateities perspektyvų matymas nepriklausomoje Lietuvos valstybėje suponavo istorijos permąstymo, naujos praeities refleksijos poreikį. Šiuo požiūriu Lietuvos žydai save pozicionavo keliais skirtingais rakursais: čiabuvystės ir priklausymo skirtingų laikotarpių Lietuvos visuomenei, bendros praeities, naudingumo valstybei ir visuomenei. Kiekvienas iš šių žydų bendruomenės praeities refleksijos rakursų galėjo egzistuoti kaip savarankiškas ar kartu su kitais, tačiau visi jie vedė link vieno tikslo – savęs kaip Lietuvos gyventojų ir valstybės piliečių visavertiškumo bei lygiateisiškumo pagrindimo. Tikėtina, kad jie buvo skirti ne vien lietuvių publikai, bet buvo ne mažiau aktualūs ir pačių žydų savivokai, jų pilietiškumui ugdyti, bandant įsiliesti į naują – dominuojančių lietuvių – visuomenę.

Laipsniškai susiklostė žydams svarbių ir sykiu nuo nacionalinės istorijos lūžių ir interpretacijų mažai besiskiriančių faktų ir požiūrių į Lietuvos žydijos istoriją visuma, buvo atrasti pilietinės vertybės reprezentuojantys ir lietuviškai aplinkai imponuojantys žydų herojų tipai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nemažai žydų čiabuvystės ir naudingumo valstybei idėją pagrindžiančių straipsnių, ir lietuvių, ir žydų kilmės autorių, pasirodė būtent žydų laikraščiuose lietuvių kalba. Permąstyti ir naujai įvertinti reikėjo du ilgus istorijos laikotarpius – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Rusijos imperijos. Romantizuoto pozityviojo ir pakanta grįsto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpio („nuo senų senovės yra išlikusi lietuvių ir žydų draugybės tradicija“⁴⁷) siužetai, jų atsikartojimas nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu (kai „nieks iš atsakomųjų jauniosios Lietuvos politinių veikėjų <...> neabejojo, jog lietuvių ir žydų draugybė tebeliksianti tvirta“)⁴⁸ žydų spaudo-

⁴⁶ Herbačiauskas J. A. Mano balsas ir jo aidas // Mūsų garsas, 1924, nr. 4(6), p. 3.

⁴⁷ Mūsų uždaviniai // Mūsų žodis, 1924, sausio 22, p. 1. Panašūs teiginiai buvo kartojami ir ketvirtame dešimtmetyje: “ <...> žydai gyvena Lietuvoje ištisus šimtmečius ir žydų lietuvių santykiai visuomet buvo geri ir draugiški“ – Interviu su vidaus reikalų ministru Rusteika // Apžvalga, 1935, birželio 23, nr. 2, p. 1.

⁴⁸ Interviu su vidaus reikalų ministru Rusteika, p. 1; Panašias idėjas išsakė ir J. A. Herbačiauskas. (Herbačiauskas J. A. Lietuva ir žydai // Apžvalga, 1935, birželio 23, nr. 2).

je lietuvių kalba pradėti populiarinti jau pirmuosiuose *Mūsų garso* numeriuose, išryškinant istorines sąsajas, kai lietuvių siekius parėmė ir žydų bendruomenė. Tarpukario Lietuvoje pasireiškusios antisemitinės nuotaikos buvo priešinos žydų norui, „kad naujojoje Lietuvoje atgimtų senosios Lietuvos tradicijos – Vytauto didžiojo tradicijos“⁴⁹, ir oficialiai interpretuojamos kaip svetimos ir nepriimtinos. („Plačiosios Lietuvių tautos masės nežinojo ir nežino neapykantos žydams <...> Iš viso priešžydiška nuotaika nėra lietuviškas padaras“⁵⁰). Žydų publicistų tekstuose pakanti ir žydams draugiška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė (pabrėžiant vieną jos segmentą – lietuvius) kontrastavo su tautinę dvasią slegiančiu Rusijos imperijos jungu, vergija. Vienodas laikotarpio vertinimas ir numanomas išgyvenimų bendrumas („vergiją patyrusios tautos, lietuviai ir žydai, yra tikrieji tautinės dvasios stiprybės ir neįveikiamumo liudytojai“⁵¹; „Kartu su lietuviais mes kentėjome caro laikais ir kartu su jais kovojom dėl politinės nepriklausomybės“⁵²) leido ieškoti rusifikacijos ir lietuvių kalbos uždraudimo analogų žydų istorijoje. Panašaus masto tautiškumą žlugdančiu įvykiu žydų autoriai įvardijo bendruomenės savivaldos panaikinimą⁵³, o tarpukario Lietuvos žydų vyresniojoje kartoje vartota rusų kalba vadinta „svetimo sunkaus jungo liekana“⁵⁴. Rusijos imperijos laikotarpis, analogiškai kaip ir lietuvių aplinkoje, žydų autorių tekstuose buvo aktualizuos kaip motyvas palaikyti lietuvių nepriklausomybės siekius ir kovoti dėl jų:

„<...> mes esame Lietuvos piliečiai, kurie per šimtmečius suaugo su Lietuvos žeme ir kuriuos likimas sujungė su lietuvių tauta. Kartu su lietuviais mes kentėjome caro laikais ir kartu su jais kovojom dėl politinės nepriklausomybės.“⁵⁵

Buvo išvelgiančių ir išskirtinę istorinę žydų misiją, leidžiančią pagrįsti bendruomenės autochtoniškumą, šimtmečiais trukusį ir apčiuopiamą jos naudingumą:

⁴⁹ Ko mes norim // *Mūsų garsas*, 1924, birželio 19, nr. 7(9), p. 1.

⁵⁰ Interviu su vidaus reikalų ministru Rusteika, p. 1.

⁵¹ *Kacelenenbogenas U. Tauta tautai* // *Mūsų garsas*, 1924, balandžio 21, nr. 4(6), p. 2.

⁵² *Mūsų tikslai* // *Apžvalga*, 1935, birželio 16, p. 1.

⁵³ „Lietuvoje žydų bendruomenė gyvavo daugelį šimtmečių, nuo pat žydų atsiradimo Lietuvoje. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių globoje žydų bendruomenės pasiekė aukšto išsivystymo ir savistovumo laipsnio. Vėliau, kai Lietuva buvo Rusijos okupuota ir carų valdžia stengėsi ugnimi ir kardu išnaikinti visa tai kas yra lietuviška <...> tapo uždrausta lietuvių kalba. Tuo pat laiku valdžios įsakymu tapo panaikintos žydų bendruomenės, arba, kaip jos tuomet buvo vadinamos „kagalas“. – *Rozenbaumas S.* Viena bendruomenė ar kelios bendruomenės? // *Mūsų garsas*, 1924, spalio 28, nr. 13(15), p. 2.

⁵⁴ Analogiškai vadinta ir vokiečių kalba, žr. *Mūsų tikslai* // *Apžvalga*, 1935, birželio 16, p. 1.

⁵⁵ Ten pat, p. 1. Artimas šioms mintis išsakė ir joniškietis J. Šapiro: „<...> bendras istorinis kelias žydų ir lietuvių, amžiais vilkusių tą patį carų jungą, sužadino mummyse Lietuvos žyduose, vienodo abiejų tautų likimo sąmonę bei pasiryžimą kartu išsikovoti laisvą nepriklausomą valstybę“ (*Šapiro J.* Pirmieji žingsniai // *Almanachas Skydas*, p. 21).

„<...> užėmę Lietuvos miestus žydai išpildė didelę misiją Lietuvos valstybingumui, nes kad tuose miestuose būtų įsitvirtinę lenkai ar vokiečiai, Lietuvos valstybingumui būtų gręsęs didesnis pavojus. Jei „bakužė samanota“ išsaugojo lietuvių sodžius, tai žydai išsaugojo Lietuvai miestą <...>. Po 500 metų naudingo darbo kraštui jaučiamės nemažesniais aborigėnais kaip daugumos tauta.“⁵⁶

Panašūs į cituotuosius žydų autorių teiginiai ne tik motyvavo istorinį žydų buvimą skirtingų laikotarpių Lietuvos visuomenės dalimi, bet ir formavo santykiškai naują tendenciją – žydų ir lietuvių bendros istorijos supratimą ir sutampančias jos konotacijas: lietuvių valstybė tolerantiška, Rusų imperija – bendra vergystė, kurios kontekste nepakantos proveržiai lietuviams nėra priskiriami. Trečiojo laikotarpio – valstybės atkūrimo ir nepriklausomos Lietuvos – kontekstas labiausiai tiko žydų bendruomenės indėliui ir naudingumui pozicionuoti.

Siekiant išryškinti žydų naudingumą valstybei buvo naudojami keli siužetai⁵⁷: tai politinis aktyvumas Lietuvos naudai ir jos nepriklausomybės siekių palaikymas; dalyvavimas kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės ir užsienyje gyvenančių žydų indėlis sprendžiant valstybės problemas⁵⁸. Gana aktyviai veikiant Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungai ir dėl paties atvejo įtaigumo žydų dalyvavimo nepriklausomybės kovose momentai buvo eskaluojami plačiausiai. Jiems iliustruoti buvo skirtas ir specialus sąjungos leistas almanachas *Skydas* (1934), kuriame kryptingai buvo kuriamas žydo savanorio, pasirinkusio kovoti ir žūti už Lietuvos nepriklausomybę, taip pat kovose dėl Vilniaus ir Klaipėdos, herojiškas portretas. Įspūdžio visuotinumui sukurti, be straipsnių apie žuvusius žydų savanorius⁵⁹, žygdarbius ar karo invalidus, almanache buvo paskelbtas ir straipsnis „Žydų moteris kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės“⁶⁰. Savanoriško žydų dalyvavimo nepriklausomybės kovose ignoruoti nebuvo įmanoma, o ir pati žydų bendruomenė ne tik vertino savo indėlį praeityje, bet ir savo atsidadimą valstybei projektavo į ateitį:

⁵⁶ *Iksas*. Nesame atėjūnai // *Apžvalga*, 1936, liepos 19, nr. 27 (53), p. 2.

⁵⁷ F. Daugis XX a. ketvirtąjį dešimtmetį pabaigoje išryškino tuos pačius žydų naudingumo siužetus, kurie buvo nuolat kartojami lietuviškoje žydų spaudoje (laikraščiuose ir kitokio pobūdžio leidiniuose). Jis pabrėžė kelių metų metų sambūvio istoriją Lietuvos visuomenėje, kuri labiau nei kitos Europoje yra pakanti žydams, žydų dalyvavimą nepriklausomybės kovose („nes jie (žydai – J. Š.-V.) Lietuvą laikė savo tėvyne, už jos karo vargus kentėjo ir kraują liejo“), politinis aktyvumas Lietuvos naudai ir jos siekių palaikymas pasaulinėje žydų spaudoje, užsienyje gyvenančių žydų parama („kilusieji iš Lietuvos, Lietuvą laiko savo tėvyne, jos pasiilgsta, apie ją svajoja kaip ir lietuviai savo tėvyne“). – *Daugis F. Vienybėje galybė*, Kaunas, 1938, p. 17.

⁵⁸ „<...> nuo pat pirmosios dienos dienos, kai mes Lietuvos žydai, o dalinai ir užsienių žydai, pradėjome su lietuvių tauta kurti Lietuvos valstybę <...>.“ – Žydų tautos tarybos organizavimas // *Mūsų garsas*, 1924, kovo 24, nr. 2(4).

⁵⁹ Nepriklausomybės kovų metu žuvo 60 žydų kilmės savanorių, jų sąrašas buvo publikuotas almanache: *Pagerbkime karo aukas* // *Almanachas Skydas*, p. 5.

⁶⁰ Žydų moteris kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės // *Almanachas Skydas*, p. 31.

„<...> švęsdami 18 metų savo tėvynės nepriklausomybės sukaktį žydai, kaip solidariausia ir lojaliausia tautinė mažuma trokšta vieningai – kartu su lietuviais – užmiršę savo individualinius reikalus, dirbti aukštesniam tikslui – tėvynei, kad ji žydėtų ir klestėtų, o kai tėvynei, pašaukė ją ginti, jai pasiaukoti. Lietuvos nepriklausomybės kovose žydai jau parodė, jog moka tėvynei pasiaukoti.“⁶¹

DRAUGIJOS KULTŪRINIAM BENDRADARBIAVIMUI SKATINTI

Iš didelio skaičiaus tarpukario Lietuvoje registruotų įvairios pakraipos draugijų šiam tyrimui aktuali yra dviejų iš jų veikla – tai Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija (1928–1937) ir Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga (1933–1939/1940). Abiejų jų tikslai buvo pažinti lietuvių kultūrą, gerinti tarpusavio santykius ir įgyvendinti kultūrinio bendradarbiavimo idėją⁶². Specialiai to nedeklaravusi, tokio pobūdžio veiklą matė svarbią ir Žydų švietimo draugija. Lietuvių kalbos populiarinimo žydų aplinkoje tikslus kėlė Žydų draugija mokslams skleisti lietuvių kalba (1930–1934/1935)⁶³, tačiau, kitaip nei minėtosios organizacijos, ji veikliausiai telkė dėmesį į vidinių bendruomenės poreikių tenkinimą ir joje vykstančius procesus, tik potencialiai galėjusius paspartinti pažinimą.

Savo struktūra ir narių tautine sudėtimi tikrąją bendradarbiavimo dvasią labiausiai atspindėjo Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija⁶⁴, jos įstatai buvo pateikti registruoti Kauno miesto ir apskrities viršininko tarnybai 1928 m. gegužės 7 d., o steigiamasis susirinkimas įvyko tų pačių metų birželio 12 d. Vinco Kudirkos skaitykloje. Buvo numatyta plati draugijos veikla, apimanči visas tuometines visuomenės informavimo ir poveikio priemones: diskusijas, paskaitas, pranešimus („iš tų dviejų tautų visuomenės, mokslo, meno ir istorijos

⁶¹ *Pintsevičius A.* Vasario 16-oji // *Apžvalga*, 1936, vasario 16, nr. 7 (33), p. 2.

⁶² Remiamasi Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos (LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578) bei Žydų draugijos mokslams skleisti lietuvių kalba įstatais (Ten pat, b. 669).

⁶³ Šaltinių išsamiau atskleisti šios draugijos, savo įstatuose deklaravusios tikslą „rūpintis mokslu bei švietimo skleidimu žydų tarpe lietuvių kalba“, veiklai nepavyko rasti. Dėl to šiame straipsnyje jos veikla nuodugniau nenagrinėjama. Iš nedidelės šios organizacijos bylos matyti, kad jos veikimo arealas apėmė tik Kauno miestą ir jo priemiesčius, o organizacijos narių skaičius taip pat nebuvo gausus. Skirtinguose šaltiniuose galima aptikti dvi draugijos likvidavimo priežastis: „kaip nustojęsi veikti“ ir likviduota „už savo įstatų nesilaikymą“ (LCVA, f. 402, ap. 4, b. 669).

⁶⁴ Vienintelę kiek išsamesnę pirminiais šaltiniais paremtą draugijos veiklos faktus pristatančią publikaciją yra parengęs Jonas Aničas. – *Aničas J.* Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija // *Lietuvos Jeruzalė*, 1992, rugpjūtis, nr. 8 (34), p. 2.

gyvenimo“)⁶⁵, vakarėlius, koncertus, spektaklius, parodas, ekskursijas, žinių viešinimą radijuje, laikraščiuose, knygų leidybą. Draugijos iniciatyvinėje grupėje buvo visuomenei gerai pažįstamų lietuvių ir žydų kilmės kultūros ir mokslo veikėjų bei politikų: Mykolas Biržiška (pirmininku buvęs visą draugijos veikimo laiką), rašytojas Vincas Krėvė, Kauno burmistras Jonas Vileišis, advokatai ir buvę Seimo nariai Leiba Garfunkelis ir Jokūbas Robinzonas, vėliau į draugijos veiklą įsitraukė buvęs Seimo narys advokatas Ozeris Finkelšteinas, kunigas Juozas Purickis, P. V. Raulinaitis, L. Epšteinas, Juozas Tumas-Vaižgantas⁶⁶. Nors veiklos pradžioje buvo numatyta draugijos plėtra steigiant skyrius, atrodo, kad ne tik nebuvo įsteigtas nė vienas jų, bet ir draugijos narių nepagausėjo, nebuvo sukaupta finansinių išteklių ar įgyta turto veiklai plėtoti⁶⁷.

Tikėtina, kad pirmasis tokio pobūdžio draugijos idėją, matyt, nusižiūrėjęs į Lenkijoje veikusius analogus, *Mūsų žodžio* puslapiuose pasiūlė J. A. Herbačiauskas dar 1924 m., abipusį pažinimą⁶⁸ („išsiaiškinti visus neaiškius dalykus“) suprasdamas kaip veiksmingiausią antisemitizmo įveikos būdą. Tarpukario Lietuvos kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo kontekste veikimo per draugijas praktika buvo įprasta, lietuvių ir kitų tautų (pavyzdžiui, latvių, prancūzų, italų, švedų ir pan.) „susiartinimo“ draugijų buvo ne viena, tačiau lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos savitumas buvo naujo tipo santykių su gausiausia valstybėje tautine mažuma kūrimas ir noras daryti įtaką visuomenės nuomonę veikiantiems procesams („Draugija siekia suartinti Lietuvos žydus ir lietuvius kultūrinio bendradarbiavimo srityje“⁶⁹). Draugijos įsteigimas atitiko svarbiausias palankių žydų ir lietuvių santykių aktualijas: kultūrininkų bendradarbiavimą, paieškas to, kas

⁶⁵ Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos įstatai (Kauno miesto ir apskrities viršininko byla. Lietuvių žydų ir kultūrinio bendradarbiavimo draugija, LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, 2 straipsnio „b“ skirsnis).

⁶⁶ Dalį čia išvardytų draugijos narių mini S. Atamukas (*Atamukas S. Lietuvos žydų kelias*, p. 162) bei J. Aničas (*Aničas J. Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija*, p. 2), kiti nariai nustatyti remiantis periodiškai draugijos teikta informacija Vidaus reikalų ministerijos kanceliarijai, kuri rinko informaciją apie draugijų veiklą (LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, l. 4–16).

⁶⁷ Šią informaciją yra pateikęs M. Biržiška kreipimesi į Kauno apskrities viršininką dėl draugijos likvidavimo (1937 m. gruodžio 9 d.). Šiame dokumente taip pat minima, kad visas nedidelės einamąsias draugijos ir jos renginių išlaidas iš savo asmeninių lėšų dengė jos valdybos nariai, dažniausiai L. Garfunkelis ir pats M. Biržiška (LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, l. 17).

⁶⁸ „<...> kad kultūringiausieji abiejų tautų atstovai galėtų susieiti, susipažinti, pasikalbėti, ap-svarstyti rimtai principinį žydų tautos klausimą, išaiškinti visus neaiškius dalykus, pašalinti nepasitikėjimo maniją ir galų gale draugingai susitarti, ką reikia daryti, kad pašalinus labai pavojingą lietuvių antisemitizmo ligą!“ – *Herbačiauskas J. A. Lietuva ir žydai*, p. 2.

⁶⁹ Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos įstatai // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, 1 straipsnis.

suartina, ir siekį pašalinti visa, „kas kliudo susiartinti“⁷⁰. Nors apie draugijos veiklą yra žinoma labai nedaug, ji buvo pirmoji institucija, siekusi sutelkti lietuvių ir žydų intelektualų pajėgas bendriems darbams – jos atsiradimas, matyt, tam dar nepribrendusioje visuomenėje institucionalizavo individualiomis iniciatyvomis grindžiamas abipusio pažinimo ir kultūrinio bendradarbiavimo veiklas.

Iš tų skurdžių nuotrupų, kurių galima aptikti šaltiniuose ir istoriografijoje⁷¹, matyti, kad nepaisant planuotos įvairių formų draugijos veiklos buvo susitelkta į paskaitų skaitymą, net ne visada viešą, jų klausytasi, pavyzdžiui, draugijos visuotiniame susirinkime⁷². Didžiausio ažiotažo ir spaudos dėmesio sulaukė žydų poeto Chaimo Nachamo Bialiko ir sionizmo autoriteto A. Goldšteino viešnagės Kaune renginiai⁷³. Draugijos susitikimuose skaitytų pranešimų pagrindu rengtus straipsnius kito draugijos nario V. Krėvės tuo metu redaguotuose *Darbuose ir dieno-se* spausdino ir Vytauto Didžiojo universiteto Semitologijos katedros vadovas Chaimas Nachmanas Šapira. Draugijos surengtos viešos paskaitos, pristatančios žydų literatūrą ar politinius siekius, rodo pagrindinę veiklos kryptį – skatinti, kad lietuviai geriau pažintų žydus jiems pasakojant apie savo laimėjimus. Pastaroji kryptis ir disproporcija tarp lietuvių poreikio pažinti žydus ir populiarinti savąją kultūrą bei žydų pastangų pristatyti savus rezultatus ir perprasti lietuviškuosius siekimus buvo būdingos visą nepriklausomos tarpukario Lietuvos laikotarpį. Likviduojant draugiją M. Biržiška nurodė, kad „ji yra padariusi iš viso kelis viešus ir nemokamus pranešimus“ ir „pati savaime užgeso, lietuvių visuomenei nepareiškus ganėtinai pribrendimo draugijos tikslams suprasti ir atjausti“⁷⁴. Dar prieš kelerius metus iki oficialiai nutraukiant draugijos veiklą ji buvo vertinama kaip nesėkminga ir pasyvi. 1935 m. *Apžvalga* skatino draugiją pabusti iš letargo ir sąstingio, atnaujinti daugiau kaip porą metų nevykdomą veiklą („draugija pagaliau tiek sustingo, jog ji net nerado reikalinga surengti vakarą šviesiam jos steigėjo ir bičiulio dr. J. Purickio atminimui pagerbti“)⁷⁵, nebūti abejingiems ir reaguoti į tiesiogiai su deklaruojama

⁷⁰ Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos įstatai // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, 2 straipsnio „c“ skirsnis.

⁷¹ *Aničas J.* Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija, p. 2. Vadovavimas draugijai minimas ir kaip M. Biržiškos biografijos faktas. – *Pšibilskis V. B.* Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas, p. 64.

⁷² 1929 m. gruodžio 6 d. paskaitą „Sionizmas Palestinos įvykių šviesoje“ į susirinkimą atėjusiems draugijos nariams skaitė Levas Garfunkelis. – M. Biržiškai siųstų kvietimų į renginius kolekcija // LMAVB RS, f. 165–481.

⁷³ Renginių metu buvo ne tik bendraujama su Ch. Bialiku, bet ir klausomasi teminių paskaitų, pavyzdžiui, N. Griblatas kalbėjo apie „Bialiko kūrybos reikšmę“, M. Biržiška sakė sveikinamąją kalbą (LMAVB RS, f. 165–481).

⁷⁴ LCVA, f. 402, ap. 4, b. 578, l. 17.

⁷⁵ Jau laikas // *Apžvalga*, 1935, nr. 3.

ma draugijos veikla besisiejiančias visuomenės aktualijas⁷⁶. Draugijos neveiklumas tapo argumentu oponavusiam Ukmergės žydų realinės gimnazijos direktoriui p. Lampertui, kuris siūlė steigti analogišką draugiją Ukmergėje⁷⁷.

Iš žinomų draugijos renginių, M. Biržiškos vertinimo apie lietuvių pasyvumą ir bendrųjų pažinimo idėjos vystymosi tendencijų matyti, kad ir draugijos veikimo kontekste galimybę skleisti žinias apie savo kultūrą išnaudojo tik žydų intelektualai. Pritrūko ir žmogiškojo veiksnio – lietuviams draugijos tikslai nebuvo itin patrauklūs, o žydai nuo XX a. trečiojo dešimtmečio jungėsi į alternatyvias, panašius tikslus keliančias žydų draugijas. Atrodo, kad nors visi žinomi draugijos nariai buvo ryškios, visuomenėje įtakingos, daug kitų pareigų turinčios asmenybės, jie, matyt, labiau prijautė lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo idėjai, suvokė jos svarbą, nei turėjo realių galimybių dirbti šiuose baruose. Antra vertus, tai, kiek buvo trapi net pačių draugijos narių suvokiama riba tarp kultūrinio bendradarbiavimo ir žydų lietuvinimo siekių, galima spręsti iš draugijos nario J. Tumo-Vaižganto laiško. Net ir dėkodamas už malonius išpūdžius⁷⁸, patirtus žydų gimnazijoje surengtame lietuvių literatūros hebrajų kalba vakare, jis linkėjo:

„<...> Nemažiau patiko ir tai, kad žydai ima giliau įsižiūrėti ir į lietuvių kalbą ir bei ta kalba surašomą literatūrą, kai išvydo, jog ir toje literatūroje jau galima ko ne ko įdomaus nusitverti. Duok Dieve, Jums lietuviškai [prabilti?] ir dar artimesniais tapti autochtonams.“⁷⁹

Žydų kultūrą lietuviškai kalbančiai publikai pristatančios paskaitos savo poveikiu ir patrauklumu veikiausiai nusileido kad ir minėtam lietuvių literatūros hebrajų kalba vakarui, kuris, be pažintinių intencijų, sudarė sąlygas bendrauti ir telkė bendruomenę; jau nekalbant apie ponios Matildos Voldemarienės globojamą labdarinę Lietuvių ir žydų meno vakarą Kauno vasaros teatre, kurio metu su-

⁷⁶ 1936 m. vasario 9 d. *Apžvalgos* 6(32) numeryje buvo išspausdintas J. Temidzono nedidelės apimties straipsnelis „Kur jūsų žodis?“ (p. 2). Po Telšiuose pasklidusių gandų dėl galimo krikščionių kraujo vartojimo straipsnelio autorius stebėjosi lietuvių kultūrininkų abejingumu ir pasyvumu: „Turime Lietuvių žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugiją, kurios narių tarpe yra daug lietuvių rašytojų, mokslininkų ir visuomenės veikėjų. Tos draugijos pirmininkas yra visų gerbiamas profesorius Mykolas Biržiška. Mes žinome taip pat, jog šita draugija neveikli, jinaį egzistuoja daugiau popieriuje negu tikrovėje, bet ir šiuo atveju bent galėjo parodyti savo gyvavimo žymes ir jos nariai lietuviui galėjo ką nors padaryti. Bet ir jie tylėjo!“

⁷⁷ Lietuvių žydų susiartinimo reikalu // Rytų Lietuva, 1932, nr. 4; Klausimas, kuriuo reikia susidomėti // Rytų Lietuva, 1932, nr. 3.

⁷⁸ „Pirmą kartą žmoniškai kalbant hebrajiškai aš išgirdau šiemet, švenčiant 10 m[etų] hebr[ajų] mokyklų sukaktį. Hebr[ajų] kalbos esama gražios ir jos tarimas estetiškas! Visai nepanašios į tą tarimą, kurį mes girdime iš iš lūpų gilių provincijos žargonininkų. Man labai patiktų, kad žydai imtų hebrajiškai šnekėtis; tai jų teisė ir prievolė. Tegul padeda Jums Dievas tą kalbą kuo labiausiai išplėsti!“ – J. Tumo-Vaižganto laiškas I. Kisinui (1929–1930) // LMAVB RS, f. 166-82, l. 1.

⁷⁹ Ten pat.

rinktos lėšos turėjo būti skiriamos Vytauto paminklo statybai⁸⁰. Nepaisant objektyvių trukdžių, dėl kurių draugijos veikla neišsiplėtojo, jos veikimo faktas lietuvių ir žydų santykių kontekste sudarė bent artimesnių santykių aliuziją, draugijos veiklai prijaunantiems lietuviams leido pozicionuoti savo laikyseną bendraujant su žydais: J. Tumas-Vaižgantas laišką I. Kisinui pasirašė kaip „Lietuvių žydų sąjungos narys“⁸¹, prelatas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, žinojęs apie draugijos įsikūrimo faktą, siūlėsi tarpininkauti siekiant finansinės draugijos paramos atsirandančioms kultūrų susiartinimo iniciatyvoms⁸²; o Bronė Biržiškienė iš kelionės po Egiptą ir Palestiną vyrui M. Biržiškai siųstuose laiškuose nuoširdžiai prisipažino, kad svečiuodamasi Lietuvos konsulo Tel-Avive Rozenbaumo namuose „tuojau pamelavau, kad tu (M. Biržiška – J. Š.-V.) ir lietuvių žydų dr[augija] siunčiate jam labų dienų, iš ko jis buvo labai patenkintas“⁸³.

Lietuvių ir žydų bendradarbiavimas, poreikio pažinti deklaravimas buvo tapęs kone geru tonu, tarpusavio santykių teigiamybe, tačiau viešos deklaracijos buvo toli nuo kultūrinio bendradarbiavimo praktikos. Bendradarbiavimo skatinimo deklaratyvumą ir nuogaštavimus, bent dėl dalies pasakomų ketinimų įgyvendinimo, proginame Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos almanache *Skydas* (jidiš ir lietuvių kalbomis) subtiliai perteikė šios sąjungos pirmininkas advokatas Jokūbas Goldbergas:

*„Sąjungos ir jos skyrių steigiamieji susirinkimai praeitais metais tapo žydų ir lietuvių visuomenės susitikimo vieta. Kiek teisingų žodžių ta proga buvo pasakyta, kiek širdingų norų bendradarbiauti ten buvo jaučiama! Jei tik pavyktų tuos užmegztus draugingus santykius praplatinti ir pagilinti, jei tik būtų rasta bendra kalba dėl aktyvaus darbo tėvynės labui, tai galima būtų ramia sąžine pasakyti, kad jau vien dėl to reikėjo organizuoti Sąjungą.“*⁸⁴

Patyrus kliūčių registruotis Kaune⁸⁵, šios sąjungos įstatai buvo patvirtinti Joniškio

⁸⁰ LMAVB RS, f. 165-48, remiamasi M. Biržiškos gautu kvietimu į renginį.

⁸¹ Turėtų būti „Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija“, J. Tumas-Vaižgantas iš tiesų buvo jos narys (LMAVB RS, f. 166-82, l. 1).

⁸² A. Dambrausko-Jakšto laiškas I. Kisinui (1931 m.): „Pernai, jei neklystu, yra įsikūrusi Kaune „lietuvių-žydų draugija“. Jos pirmininku, rodos, yra prof. M. Biržiška. Jei man teks netrukus su juo pasimatyti, aš mielai atkreipsiu jo akį į Tamstos garbingas pastangas suvesti lietuvius su žydais į kontaktą ir į mūsų „Lietuvių-žydų draugijos“ pareigą, bent medžiagiškai tamstą palaikyti.“ – LMAVB RS, f. 166-58.

⁸³ LMAVB RS, f. 165-376, l. 33.

⁸⁴ *Goldbergas J.* Mūsų sąjungos reikšmė // Almanachas *Skydas*, p. 11. Tarp Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos dokumentų yra išlikę ir kone visų almanache publikuotų rankraščių tekstai su korektūra (LCVA, f. 575, ap. 1, b. 4).

⁸⁵ Apie sąjungos įteisinimo techninius nesklandumus ir sunkiai įveiktus formalumus apžvelgdamas sąjungos tikslus mini jos pirmininkas J. Goldbergas (*Goldbergas J.* Mūsų sąjungos reikšmė, p. 10). Jis nurodo, kad žydų kariai, dalyvavę kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės, jungtis ir susitikinėti pradėjo XX a. trečiajame dešimtmetyje: 1927 m. kariai dalyvavo susitikimuose su kitų valstybių žydais fronto kovotojais, 1928 m. iškilmingai Kauno rotušėje mi-

burmistro patarėjo Juozo Šapiros pastangomis Šiaulių apskrities viršininko įstaigoje 1933 metų birželio 24 dieną. Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga buvo gausiausia ir plačiausiai veiklą išplėtojusi (jai priklausė 3 tūkstančiai narių, buvo įsteigta 50 skyrių)⁸⁶ organizacija, greta patriotizmo ir lojalumo valstybei ugdymo⁸⁷ kėlusi „lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo“, „lietuvių ir žydų susiartinimo“ idėjas. Joms įgyvendinti buvo pasirinktos ne akademinės, bet platesniems sluoksniams priimtinos priemonės (laikraštis *Apžvalga* nuo 1935 m., almanachas *Skydas* ar proginis leidinys prezidento A. Smetonos šešiasdešimtmečiui⁸⁸), leidusios populiarinti šiuos siekius platesniu mastu ir palyginti ilgą laiką. Dar vienas, anksčiau kitų žydų draugijų netaikytas veikimo būdas buvo nuoseklus viešas lojalumo, pilietiškumo ir atsidavimo valstybei demonstravimas su sąjungos atributika (vėliavas su įrašais žaliame fone lietuvių ir baltame fone jidiš kalbomis turėjo ne tik pati sąjunga, bet ir jos skyriai), dalyvaujant oficialiuose minėjimuose ir išskilmėse, bei kaip vieną veikimo tikslų numatant bendradarbiavimą su lietuvių draugijomis, turinčiomis aiškią politinę⁸⁹ orientaciją bei propaguojančiomis valstybės siekius ir formuojančiomis apie juos viešąją opiniją:

„Sąjunga stengiasi populiarizuoti gyventojų-žydų tarpe Vilniaus ir kitų pagrobtų Lietuvos sričių vadavimo idėją ir propaguoja žydų įstojimą į Vilniui vaduoti sąjungą. Ji taip pat populiarizuoja žydų tarpe Lietuvos Šaulių sąjungos idėją ir norėtų matyti šaulių eilėse atitinkamą žydų kiekį. Sąjungą taip pat užmezgė santykius su panašia organizacija Latvijoje, tuo įjungdama dar vieną grandį į Lietuvos–Latvijos draugingų santykių grandinę.“⁹⁰

Pirmojo sąjungos leidinio *Skydas* struktūra, kai derinami žydų autorių tekstai lietuvių kalba su iškilių Lietuvos asmenybių prisiminimais ar pasisakymais⁹¹, šiuo

nėjo vasario 16 d. Pastarajame minėjime ir gimęs sumanymas steigti sąjungą, jos registracija užtruko iki 1933 m. vasaros pradžios (Ten pat).

⁸⁶ Remiamasi tarp Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungos dokumentų išlikusiu rašteliu be datos, kuriame pateikiami duomenys apie organizacijos registravimą, jos narių ir filialų skaičių (LCVA, f. 579, ap. 1, b. 4, l. 430).

⁸⁷ „<...> ugdyti savo narių tarpe ir žydų visuomenėje tėvynės meilę ir kelti vlastybinį susipratimą“ – yra vienas svarbiausių sąjungos uždavinių.“ – *Goldbergas J.* Mūsų sąjungos reikšmė, p. 10.

⁸⁸ Antanas Smetona. Išleido J. E. Respublikos prezidento Antano Smetonos 60 metų sukaktuvėms paminėti Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjunga, Žydų visuomenės komiteto vardu, Vienkartinis leidinys, 1934 m. rugsėjo 8 d.

⁸⁹ Politinių valstybės orientyrų palaikymas Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos nepriklausomybės atvadavime, sąjungai netrukde pačiai deklaruoti esant „griežtai“ apolitiška jėga (*Goldbergas J.* Mūsų sąjungos reikšmė, p. 10).

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Leidinyje spausdinti atsargos pulkininko leitenanto P. Gužo, atsargos generolo Grigaliūno-Glovackio ir buvusio vyriausiojo kariuomenės vado generolo S. Žukausko tekstai, Krašto apsaugos ministro generolo P. Šniukštos sveikinimo žodis.

atveju apie žydų žygdarbius ir pasiaukojimą nepriklausomybės kovose, vėliau buvo pritaikyta *Apžvalgoje*. Šis laikraštis buvo svarbiausias sąjungos įrankis savo pozicijai viešinti ir siekti užsibrėžtų tikslų. Savaitraščio tiražas XX a. ketvirtąjo dešimtmečio pabaigoje siekė 6 tūkstančius⁹² egzempliorių⁹³, daugelis tuo metu Kaune leistų žydų dienraščių⁹⁴, o juo labiau savaitraščių⁹⁵, turėjo mažesnius tiražus, išskyrus populiarią *Di Jidiše štime*.

Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungos pagrindinis pranašumas, palyginti su kitomis lietuvių ir žydų abipusį pažinimą skatinusiomis organizacijomis, buvo suformuotas platus skyrių tinklas, jungęs tikslingą Lietuvai lojalių ir savo atsidavimą įrodžiusių žydų kontingentą, leidusį sąjungos idealus platesniu mastu realizuoti ne tik Kaune, bet ir provincijoje. Taip pat sugebėta išvelgtus prioritetinius valstybės tikslus remti viešai, o per savaitraštį lietuvių kalba ne tik išryškinti esmines tarpusavio santykių problemas, aktyviai reaguoti į politines, kultūrines ar socialines aktualijas, bet sykiu ir žydų kasdienybės siužetus pristatyti lietuviams, formuoti nuomonę apie lietuvių kalbą įvairiusius ir ją įvairioms kultūrinės ir politinės raiškos formoms vartojančius žydus. Nors ir paradoksalu, homogeniškos sąjungos veikimas lietuvių ir žydų abipusio pažinimo bei kultūrinio bendradarbiavimo srityje buvo veiksmingesnis, reprezentatyvesnis nei abiejų tautų atstovus vienijusios Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos.

LITERATŪROS VERTIMAI: INICIATYVOS IR KŪRINIŲ PARINKIMAS

Literatūros kūrinių pristatymas skaitančiojo gimtąja kalba vienodai ir lietuvių, ir žydų kultūrininkų buvo suprastas kaip tinkamiausia priemonė vieni kitiems prisistatyti, atskleisti mentalinius savitumus, paskatinti pažinimą. Lietuviams nemokant hebrajų ar jidiš kalbų šioje srityje ir populiarinant žydų literatūrą tarp lietuvių, o ir žydams pristatant lietuvių autorių kūrinius, teko darbuotis žydų ver-

⁹² L. Truska nurodo „Apžvalgos“ tiražą buvus 4 tūkst. egzempliorių. – *Truska L.* Lietuviai ir žydai, p. 118.

⁹³ Duomenys pateikiami remiantis Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos spaudos ir draugijų skyriaus periodinių leidinių statistika 1939 m. gegužės 8 d. (LCVA, f. 377, ap. 10, b. 431, l. 5–7) ir 1940 m. (LCVA, f. 377, ap. 10, b. 382).

⁹⁴ *Dos vort* tiražas 6 tūkst., vakarinė jo laida 3000, *Folksblat* – 4200, *Di Jidiše štime* – 7500, popietinė laida *Farnacht* – 2500 ir vakarinė – *Haintike najs* – 10500, *Vilner kurjer* ir *Vilner toglbat* tiražas buvo po 3000 egzempliorių (1939 m. gegužės 8 d., LCVA, f. 377, ap. 10, b. 431, l. 5).

⁹⁵ *Der najer veg*, leisto jidiš kalba, tiražas 1700 egz., hebrajiško *Hamedina* – 1500 egz. (1939 m. gegužės 8 d., LCVA, f. 377, ap. 10, b. 431, l. 8).

tėjams ir literatams. Publikacijų įžangose išsakytos rengėjų mintys daugeliu atvejų leidžia manyti, kad ir šių sumanymų iniciatyva priklausė būtent žydams. Išimties būtų nebent keli Ch. Lemcheno atlikti žydų autorių apsakymų vertimai, spausdinti *Lietuvos aide*⁹⁶ ar *Lietuvoje*⁹⁷, žydų spaudos apžvalgos lietuviškuose laikraščiuose (tiesa, jos rengtos pasitelkus bendradarbius žydus⁹⁸) bei Vilniaus vadavimo kontekstai, kai bendriems tikslams buvo pasitelkti kituose baruose netaikyti būdai⁹⁹. 1935 m. Vilniui vaduoti sąjungos leidinio, lietuviškai pristatančio vilnietiškuosius siužetus žydų poezijoje, leidėjai savo intencijas įvardijo kaip norą atkreipti skaitančios visuomenės dėmesį „į jai visiškai nežinomą sritį – gražią ir nuoširdžią mūsų žydų poeziją apie Lietuvos šventovę Vilnį ir iš viso į poezijos kūrybą tų, su kuriais tiek amžių drauge gyvename ir kurių, deja, bemaž nepažįstame.“¹⁰⁰ Ch. N. Šapiros svarstymai apie Lietuvos reikšmę naujai žydų literatūrai („Vilnius naujojo žydų poezijoje“¹⁰¹) ar Lietuvos vaizdavimą I. Naiduso kūryboje¹⁰² nėra vertimai, tačiau būtent šios literatūrologinės studijos ne tik plėtė smalsesnio skaitytojo akiratį, bet ir pristatė naujus, lietuviškai neverstus kūrinius, ne tik juos analizuodamos, bet ir ganėtinais gausiai cituodamos. Kita vertus, tai buvo kito žanro – akademiniai straipsniai, publikuoti viename pagrindinių akademinių humanitarinių leidinių *Darbai ir dienos*, atitinkantys net du pažinimo entuziastų įsivaizduotus idealaus prisistatymo lietuviams kriterijus – tai emocinis pažinimas per literatūrą ir antrasis – lietuviškų siužetų kaip lojalumo, vietos adaptavimo ir jos reikšmės suvokimo atskleidimas Lietuvos žydų kūryboje. Ch. N. Šapiros kaip mokslininko akademinė prieiga lėmė ir dar vieną jo darbų išskirtinumą lyginant su kitais, atsiradusiais dėl populiarinimo ir šviečiamųjų pažinimo paskatų, – jis kompleksiskai tyrinėjo

⁹⁶ Pavyzdžiui: *Grinblatas N.* Sunašlaitėjusi oška [iš jid. k. vertė Ch. Lemchenas] // Lietuvos aidas, 1928, rugsėjo 3, p. 3–4; *Perecas I.* Boncė Tylenis [iš jid. k. vertė Ch. Lemchenas] // Lietuvos aidas, 1928, birželio 8, p. 2–4.

⁹⁷ Pavyzdžiui, *Perec I.* Nuleistosios akys [iš jid. k. vertė Ch. Lemchenas] // Lietuva, 1927, rugsėjo 26, p. 4–6; *Šolom Aleichemas.* Peliukas [iš jid. k. vertė Ch. Lemchenas] // Lietuva, 1927, liepos 25, p. 2–4.

⁹⁸ *Lietuvos aidui* temines žydų spaudos apžvalgas apie minimus ir interpretuojamus Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo įvykius rengė Izidorius Kisinai. Tarp jo asmeninių dokumentų yra išlikusi sutartis su dienraščiu bei dalis parengtų apžvalgų (LMAVB RS, f. 166-100).

⁹⁹ Garsiosios Šneuro Zalmano poemos „Vilnius“ (hebr. „Vilne“), M. Evenšteino išverstos iš hebrajų kalbos, ištraukos buvo publikuotos *Kovoje dėl Vilniaus*, 1930 m. vasario 1 (p. 70) ir 1931 m. vasario 16 (p. 31) (prieiga internetu www.epaveldas.lt). Pagal I. Kisino fonde saugomas iškarpas iš lietuviškų leidinių, kuriuose buvo publikuota žydų autorių kūryba (LMAVB RS, f. 166-93).

¹⁰⁰ *Šapira N.* Vilnius naujojo žydų poezijoje.

¹⁰¹ Straipsnis su nuoroda, kad tai paskaitos, skaitytos Lietuvių ir žydų bendradarbiavimo draugijoje, tekstas, publikuotas 1934 m. *Darbai ir dienos* tome (p. 97–129).

¹⁰² *Šapira N.* Lietuva I. Neiduso kūryboje // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 1931, t. 2, p. 1–102.

žydų literatūrą abiem – ir hebrajų, ir jidiš – kalbomis. Atskiru, straipsnyje plačiau neaptariamam, vertimų sričiai nepriskiriamam atveju būtų lietuvių autorių literatūros klasikos kūrinių lietuvių kalba¹⁰³ adaptavimas žydų skaitytojui. Prie lietuvių kalbos vadovėlių žydams rengimo daugiausia prisidėjo žydų kilmės autoriai, kai kurie jų bendradarbiaudami su lietuviais. Atsižvelgiant į šią aplinkybę, lietuvių literatūros skaitinių įtraukimą į žydams skirtus lietuvių kalbos vadovėlius reikėtų priskirti žydų iniciatyvai vos kalbos pramokusius žydus supažindinti su lietuvių rašytojų kūriniais.

Atidesnis žvilgsnis į periodinėje spaudoje ir knygose publikuotus žydų autorių kūrinių vertimus į lietuvių kalbą leidžia teigti, kad lietuviškai funkcionavo labai ribotas kiekis verstų kūrinių, jų egzistavimo faktas buvo populiarinamas kaip vyksančio pažinimo įrodymas, o patys kūriniai buvo nuolat perspausdinami ir žydų, ir lietuvių leidiniuose: iš *Mūsų garsė* spausdintų kūrinių buvo sudarytos *Žydų rinktinės apysakos* (1931), vėliau iš *Apžvalgoje* publikuotų vertimų *Žydų švietimo draugijos rūpesčiu* buvo išleista *Žydų rašytojų apysakų* (1938) rinktinė. Kitas į šias rinktines pakliuvusių kūrinių savitumas – faktiškai visi jie buvo versti iš jidiš, kasdienės žydų šnekamosios kalbos, kurios pozicijos to meto Lietuvos žydijoje silpo dėl stipraus sionizmo judėjimo hebrajų kalbos naudai¹⁰⁴. (Pastarosios įsitvirtinimo tendencijos geriausiai matyti tėvų sprendimuose leisti vaikus į žydų mokyklas su hebrajų dėstomąja kalba¹⁰⁵.) Atsižvelgdami į šias aplinkybes ir visų pirma siekdami pragmatiško tikslo padėti mokiniams perskaityti ir suprasti valstybinėje lietuvių kalbos ir literatūros programoje numatytus kūrinius, žydų kultūrininkai ir mokytojai ėmėsi versti iš lietuvių kalbos į hebrajų lietuvių literatūrą ir tautosaką. Tai buvo naujos pakraipos pasirinkimas, nes aptartame *Lite* almanache XX a. antrojo ir trečiojo dešimtmečių sandūroje buvo spausdinti į jidiš išversti kūriniai.

Didelę pedagoginę patirtį, glaudžius darbinius ir asmeninius ryšius su lietuvių kultūrininkais turintis bibliografas ir lietuvių kalbos mokytojas Izidorius Kisiną savo asmenine iniciatyva pradėjo rengti lietuvių rašytojų kūrinių antologiją hebrajų kalba (1931, hebr. *Antologija šel sifrut halitait*), Jardeni Zakheimas *Di Jidiše štime* spaustuvėje hebrajiškai išleido *Lietuvių liaudies kūrybą* (1928, hebr. *Hasifrut ha*

¹⁰³ Pavyzdžiui, J. Biliūno „Brisiaus galą“ galėjo skaityti besimokantieji lietuvių kalbos iš specializuoto amatininkams skirto vadovėlio.

¹⁰⁴ Apie naujas hebrajų kalbos perspektyvas Ch. N. Šapira kultūros mėnraštyje lietuviškai rašė: „Hebrajų kalba yra naujo žydų gyvenimo įstatymas. Joj paslėptas mūsų tobulėjimo galėjimas, kuris, išeidamas iš jos paslaptinių gelmių, pasiekia mūsų pažinimą, įsikūnija mąstyme ir kūryboj ir sujungia mus su gyva mūsų tautos ateitimi.“ (*Šapira N. Moderniškoji hebrajiška mokykla* // Vairas, 1930, nr. 8, p. 470).

¹⁰⁵ Manoma, kad jidiš mokyklas tarpukario Lietuvoje lankiusių vaikų skaičius neviršijo 15–20 procentų. Išsamiau apie žydų mokyklų veikimą 1918–1939 m. žr. *Kaubrys S. Lietuvos mokykla*, p. 136–138.

litait haamami), Maironio, V. Krėvės kūrybą bei jaunosios kartos autorių Pivošos (Augustino Griciaus) feljetonus bei Juozo Tysliavos eiles periodiškai spausdino žurnalas *Netivot* (hebr. *Takai*)¹⁰⁶. Šios iniciatyvos, išskyrus paties fakto žinojimą, istoriografijoje nėra plačiau tyrinėtos, o štai I. Kisino, kuris labiau žinomas kaip Vaclovo Biržiškos mokinys ir garsus bibliografas, atvejis darbuojantis vertimų iš lietuvių į hebrajų kalbą baruose ir perteikiant asmeninius kryptingus užmojus, kurie buvo vertinami kaip darbai lietuviams ir žydams suartinti, turėtų būti tiriamas nuosekliau.

Nuolat kartojami raginimai susitelkti, dirbti išvien, siekiant geresnio vienas kito pažinimo, leidžia teigti, kad pavieniui dirbusio entuziasto atvejis gali būti tipiškas. Panašus būtų Urijos Kacenelenbogeno sumanymas versti į jidiš lietuvių liaudies dainas ar Jerdeni Zakheimo iniciatyva ne tik pristatyti lietuvių tautosaką hebrajiškai (iš viso 30 dainų¹⁰⁷, 171 patarlė, 40 mįslių), bet ir pabandyti rasti žydiškuosius lietuvių patarlių atitikmenis¹⁰⁸.

I. Kisino pastangomis buvo išleista kaip pirmas tomas pažymėta V. Krėvės kūrybai skirta lietuvių literatūros antologijos hebrajų kalba knyga. Iš jos vertėjo ir sudarytojo I. Kisino korespondencijos su lietuvių autoriais matyti, kad pirminis sumanymas buvo kur kas ambicingesnis. Dėl galimo kūrinių vertimo į hebrajų kalbą ir įtraukimo į, matyt, planuojamus antologijos tomus I. Kisiną susirašinėjo su J. Tumu-Vaižgantu¹⁰⁹ (1929–1930), Antanu Vienuoliu¹¹⁰ (1931), Jurgiu Savickiu¹¹¹ (1932). Korespondencijos chronologija leidžia teigti, kad dirbdamas prie V. Krėvės antologijos tomo I. Kisiną bandė užsitikrinti bendradarbiavimą ir su kitais potencialiais autoriais, visų pirma su J. Tumu-Vaižgantu. Kaip matyti iš jo atsakymo I. Kisinui tono, jis nebuvo labai geranoriškas. Rašytoją erzino I. Kisino kaip sudarytojo prašymas patiems autoriams pasiūlyti, jų manymu, tinkamiausius kūrinius vertimui. J. Tumas siūlė pakartoti *Lite* jau išbandytą variantą išverčiant „Vapsvą vabzdžių karalaitę“, o dar geriau būtų, jei kūrinius pasirinktų pats I. Kisiną: „tai bus tamstos uždavinys – panagrinėti randamą (lietuvių literatūrą – J. Š.-V.) ir pritaikyti žydiškai jūsų sielai“¹¹². Galiausiai išganinį pirmojo antologijos

¹⁰⁶ Remiamasi N. Grinblato straipsniu, išspausdintu *Di Jidiše štime* 1929 m. spalio 25 d. nr. 248 (3036) – prieiga internetu: www.epaveldas.lt; *Lietuvos aidas* redakcijai pateiktas vertimas į lietuvių kalbą – LMAVB RS, f. 166–100, l. 16.

¹⁰⁷ Pažymėtina, kad vertimui buvo parinktos iš tiesų populiarios ir visų žinomos dainos, pavyzdžiui, „Du gaideliai“, „Skrend sakalėlis“ ar „Pasakyk, mergele“. – *Jardeni Zahheimas*. Hasifrut ha litait haamamit. Kaunas, 1928.

¹⁰⁸ Ten pat; taip pat žr. šios knygos I. Kisino recenziją (LMAVB RS, f. 166–20).

¹⁰⁹ Trys J. Tumo-Vaižganto laišakai I. Kisinui, 1929–1930. Ten pat, f. 166–82.

¹¹⁰ A. Vienuolio korespondencija su I. Kisinu, 1931. Ten pat, f. 166–84.

¹¹¹ J. Savickio laiškas I. Kisinui, 1932 m. vasario 20 d. Ten pat, f. 166–78.

¹¹² J. Tumo-Vaižganto laiškas I. Kisinui, 1931 m. rugpjūčio 25 d. Ten pat, f. 166–82, l. 2.

tomo tekstą parašiusio Vaižganto santūrią laikyseną galėjo lemti ir žydų aplinkoje prieštaringai vertinti kai kurie miestelių žydus vaizduojantys *Pragiedrulių* siužetai¹¹³. Sutikęs geranoriškai bendradarbiauti ir prisidėti prie knygos rengimo darbų, konkrečių kūrinių vertimui nepasiūlė ir J. Savickis. Žydiškasis potencialių skaičtytojų ir kūrybos vertintojų segmentas lietuvių rašytojams nebuvo gerai pažįstamas, o ir pats antologijos sudarytojas nesiryžo savo nuožiūra atsirinkti kūrinių veikiausiai dėl tos pačios priežasties – bijodamas netinkamai nuspręsti ar suklysti vertindamas lietuvių kūrybą (šiuo atveju matyti abipusė baimė, kuri, kaip aptarta, iš pradžių buvo priskirta tik žydams kaip potencialus negebėjimas tinkamai suprasti lietuvių kultūrą). Vienintelis į svarstymus dėl konkrečių kūrinių vertimo leidosi A. Vienuolis. Jis pasiūlė I. Kisinui išversti net kelis didelės apimties savo kūrinius („Užkeiktuosius vienuolius“, „Paskenduolę“, „Ažuolą“, „Inteligentų palatą“ ir „Bermontininkus“)¹¹⁴. Neturint I. Kisino laiškų, kuriuose veikiausiai galėjo būti ne tik suformuluotas prašymas bendradarbiauti, bet ir nurodyti kiti jį, kaip sudarytoją, tenkinantys reikalavimai, iš V. Krėvei skirto pirmojo tomo turinio bei iš A. Vienuolio laiško galima numanyti, kad kiekvienam iš autorių buvo ketinta skirti po atskirą lietuvių rašytojų antologijos hebrajų kalba tomą.

Iš pirmosios antologijos knygos turinio¹¹⁵, o juo labiau jo palyginimo su hebrajiškų žydų mokyklų mokytojų parengtomis darbinėmis lietuvių kalbos ir literatūros programomis galima numanyti šias I. Kisino sumanymo tendencijas: antologijoje publikuoti ne tik kūrinių vertimus, bet ir lietuvių kilmės mokslininkų parengtus apžvalginius straipsnius apie rinktinėje pristatomo autoriaus biografiją, kūrybos bruožus ir jos savitumus¹¹⁶; įterpti žydų autorių pastabas apie siūlomus kūrinius ar jų autorių¹¹⁷ bei įtraukti dalį kūrinių, įeinančių į mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros kurso programą¹¹⁸. Iš vieno išleisto antologijos tomo ir lietuvių autorių kūrinių vertimų į hebrajų kalbą iniciatoriaus I. Kisino susirašinėjimo su

¹¹³ Tokias žydų nuostatas mini M. Biržiška. – *Biržiška M.* Lietuvių tautos kelias į naująją gyvenimą, Los Angeles, 1952 (naudojamasi pagal *Biržiška M.* Žydai ir lietuviai // Lietuvos žydų žudynių byla / Sud. A. Eidintas, Vilnius, 2001, p. 360).

¹¹⁴ LMAVB RS, f. 166-84.

¹¹⁵ Antologijoje publikuoti šie V. Krėvės kūriniai ar jų ištraukos: „Milžinkapis“, „Vakarinė giesmė“, „Sena pasaka apie Margirį, Punios kunigaikštį“, „Gilšė“, „Šarūnas“, „Žvejys“, „Silkės“, „Skerdžius“. – Antologija *šėl sifrut halitait* / Red. I. Kisinas. Kaunas, 1931, I knyga.

¹¹⁶ Antologijoje publikuota Vinco Mykolaičio-Putino parengta „Naujausios lietuvių literatūros apžvalga“ bei V. Bičiūno straipsnis „V. Krėvės novelės“. – Antologija *šėl sifrut halitait* / Red. I. Kisinas. Kaunas, 1931, I knyga.

¹¹⁷ Publikuotas N. Grinblato straipsnis „Krėvė“ bei N. Ch. Šapiro „Dainavos šalies senų žmonių padavimų dainius“. – Antologija *šėl sifrut halitait* / Red. I. Kisinas. Kaunas, 1931, I knyga.

¹¹⁸ Pavyzdžiui, žr. Ukmergės „Šviesos“ gimnazijos hebrajų kalba lietuvių kalbos mokytojo A. Bičiūno sudarytą lietuvių kalbos ir literatūros baigiamųjų egzaminų programą (1928) // LMAVB RS, f. 166-92.

potencialias autoriais sunku spręsti apie rašytojų ar jų kūrinių atrankos kriterijus, neaišku, ar buvo ketinama atskirus tomus ar antologijos dalis skirti jau tuo metu mirusiems lietuvių literatūros klasikams. Pasitelkus gretutinius šaltinius darytina prielaida, kad I. Kisinas orientavosi į autorius, kurių kūrinių iki tol niekas kitas nebuvo vertęs į hebrajų kalbą. Pavyzdžiui, kyla klausimas, kodėl I. Kisinas nesikreipė į Maironį (1862–1932), nors jo kūrinių ne tik buvo mokomasi žydų gimnazijose, bet gimnazistai net patys praktikavosi atlikdami tokius vertimus¹¹⁹. Literatūros vertimų būklė XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje išsamiai pristato *Di Jidiše štime* išspausdintas Natano Grinblato kreipimasis į „žydus, lietuvių ir žydų dalykų vertėjus“. Jame yra apibendrinami vertėjų¹²⁰ veiklos rezultatai ir pasirinkimai bei minimi net du vertėjai, dirbantys prie Maironio poezijos vertimo, – tai M. Evenšteinas ir L. Glicmanas. Šiame straipsnyje kaip žydų vertėjų dėmesio sulaukusių yra minima ir nemažai kitų lietuvių rašytojų ir poetų – Jonas Biliūnas, Žemaitė, Lazdynų Pelėda, Liudas Gira, Balys Sruoga, Ignas Šeinius, Vincas Krėvė (tiesa, atkreiptinas dėmesys į tai, kad straipsnyje kaip jo vertėjas nurodytas I. Kisinas)¹²¹. N. Grinblatas savo straipsniu dar porą metų iki I. Kisino antologijos pirmojo tomo pasirodymo žydų vertėjus kvietė labiau susitelkti ir glaudžiau bendradarbiauti:

„<...> mes tikimės, kad abidvi tautos gali pirmoje eilėje suartinti meno kūryba. Menas gali tai atlikti daug gražiau, švariau ir žmoniškiau, ne kaip kiti veikiantieji faktoriai. Ir todėl mes norėtume, kad atskiri pavienių žmonių mėginimai suartinti žydus ir lietuvius būtų sistematizuoti, organizuoti ir patvaresni. Pagaliau turi būti padarytas mėginimas padaryti abiejų šių **kalbų** (lietuvių ir hebrajų – J. Š.-V.) **literatūrų antologijas abiem kalbomis** (išskirta mano – J. Š.-V.).“¹²²

Apie šį *Di Jidiše štime* straipsnį Lietuvos aidui referavęs I. Kisinas neliko abejingas raginimui. Galima prielaida, kad būtent jis davė postūmį susisteminti savo anksčiau į hebrajų kalbą išverstus V. Krėvės kūrinius bei pasitelkti lietuvių literatūros žinovus platesnei rašytojo kūrybos apžvalgai. Jei, kaip minėta, nėra šaltinių rekonstruoti I. Kisino pasirinktų vertimui autorių ir jų kūrinių prioritetus, tai V. Krėvės pasirinkimo atveju nekyla abejonių, jog veikiausiai imponavo pozityvūs žydiškosios kasdienybės siužetai. Iš išlikusių žydų gimnazistų rašinių¹²³ galima

¹¹⁹ Mokiniai vertė ne tik iš lietuvių autorių kūrinius į hebrajų, bet ir atvirkščiai žydų autorius į lietuvių kalbą. Žr. LMAVB RS, f. 166-105.

¹²⁰ Tyrimo metu yra identifikuoti šie lietuvių literatūros vertėjai į jidiš bei hebrajų kalbas: vertėjai į jidiš – Michl Jakobi, Urija Kacenelenbogenas, Abraomas Šulmanas, Estermanas; hebrajų – Jardeni (slapyvardis) M. Zakheimas, Izidorius Kisinas, M. Evenšteinas, L. Glicmanas, Chaimas Nachmanas Šapira.

¹²¹ Remiamasi N. Grinblato straipsniu, išspausdintu *Di Jidiše štime*, 1929, spalio 25, nr. 248 (3036) – prieiga internetu www.epaveldas.lt, Lietuvos aidui redakcijai pateiktas vertimas į lietuvių kalbą LMAVB RS, f. 166-100, l. 16.

¹²² Ten pat.

¹²³ I. Kisino fonde išlikę jo mokinių Ukmergės hebrajų gimnazijoje XX a. trečiajame dešimtmetyje parengti referatai: „V. Krėvės moteris“ (aut. N. Livšicaitė, Ten pat, f. 166-14), „Senovės

spręsti, kad požiūrio į žydų bendruomenę kontekste V. Krėvė buvo ne tik prieš-priešinamas XIX a. lietuvių autoriams, visų pirmą Vincui Kudirkai, bet ir kai kada vertinamas kaip padaręs apie žydus rašančios lietuvių literatūros perversmą. Anot 1927 m. Ukmergės žydų gimnazijoje hebrajų kalbos referatą „Žydas V. Krėvės raštų šviesoje“ parengusio gimnazisto Š. Perko, V. Krėvei rūpėjo ne antžmogiška žydo karikatūra, bet jis ieškojo žmogaus, „žmogų jis ir rado“¹²⁴. Šiandienos tyrėjai, pasitelkę pokolonialistines teorijas, V. Krėvės kuriamų žydiškųjų siužetų vertę mato tą, kad viename nedideliame kūrinyje jis gebėjo ne tik sukonstruoti, bet ir dekonstruoti žydo įvaizdį¹²⁵.

Motyvų, paaiškinančių I. Kisino pasirinkimą pradėti lietuvių literatūros antologiją hebrajų kalba nuo V. Krėvės kūrinių, yra pakankamai, tačiau lieka neaišku, kodėl sustojo kitų antologijos knygų rengimas, nors būta įdirbio mezgant kontaktus su lietuvių autoriais, o ir pati antologijos idėja geriau nei kas kitas atitiko lietuvių ir žydų suartinimo ir abipusio pažinimo siekius. Žydų spaudoje ir viešuose pasisakymuose vertėjų pastangos pristatant žydams lietuvių literatūrą buvo vertinamos kaip pozityvūs žingsniai pažinimo link. Palankiai I. Kisino antologijos, kurios populiarinimu jis pats nemažai rūpinosi, pasirodymą sutiko ir bent dalis lietuvių visuomenės. Prelatas A. Dambrauskas-Jakštas laišku dėkodamas I. Kisinui už atsiųstą antologijos tomą nuogaštavo, kad knyga „lietuvių žurnalistų vargiai bau ar liks prideramai įvertinta, nes tarp jų turbūt neatsiras nė vieno, kuris hebrajiškai galėtų suprasti. Dauguma jų net hebrajiškų raidžių nepažįsta. Praktiškiausia būtų, kad žydai literatai parecenzuotų tamstos veikalą žydų spaudoj.“¹²⁶ Knygos pasirodymą ir jos autorių sveikino ir J. Savickis („Tamsta, esi padaręs gražų žygį lietuviams ir žydams suartinti ir vienus su kitais giliau dvasiniai supažindinti“¹²⁷).

Lietuvių autorių palankumą galėjo pelnyti ir žydų vertėjų bei lietuvių literatūros ir tautosakos rinkinių hebrajų kalba rengėjų prisiimta misija¹²⁸ populiarinti lietuvių literatūrą ir kultūrą pasaulyje. Net jei dalies leidinių ir vertimų rengėjai sau

Lietuva ir jos karžygiai pagal V. Krėvės padavimus“ (aut. Ch. Lachmanas, LMAVB RS, f. 166-16), Dovydo Šapos referatas apie V. Krėvės kūrybą ir jos svarbą lietuvių literatūrai (trūksta antraštinio lapo, Ten pat, f. 166-17).

¹²⁴ Ten pat, f. 166-15, l. 7.

¹²⁵ *Cidzikaitė D.* Kitas lietuvių prozoje. Vilnius, 2007, p. 68–74.

¹²⁶ Prelato A. Dambrausko-Jakšto laiškas I. Kisinui, Kaunas, 1931 m. spalio 12 d. // LMAVB RS, f. 166-58.

¹²⁷ J. Savickio laiškas I. Kisinui, 1932 m. vasario 20 d. // Ten pat, f. 166-78.

¹²⁸ Prelatas A. Dambrauskas-Jakštas, žadėjęs atkreipti „Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos“ narių dėmesį į I. Kisino sumanymą, rašė: „tamstos sumanymas – supažindinti pasaulį su lietuvių literatūra per žydus – tikrai kilnus ir drąsus. Bet tamstai vienam jį atlikti bus per sunku. Čia turėtų tamstai ateiti į pagalbą ir lietuviai, ir žydai“ (1931 m.). – LMAVB RS, f. 166-58.

tokio tikslo nekėlė, jų parengti darbai buvo interpretuojami kaip „populiarinantys mūsų kraštą ir jo žmones pasaulio akyse“¹²⁹.

ŽYDIŠKŲJŲ SEGMENTŲ ADAPTAVIMO LIETUVIŲ KALBOJE TENDENCIJOS

Žydų literatūros klasikos vertimų į lietuvių kalbą, žydų grožinės literatūros pristatymas lietuvių skaitytojui turėjo ir šviečiamąjį aiškinamąjį pobūdį. Jų rengėjai ganėtinai išsamiai pateikė kūriniuose minimų žydų religinės tradicijos, švenčių, apeigų ar ritualinių reikmenų paaiškinimus¹³⁰. Tikslas kūrinių skaitytojui pateikti taip, kad jis būtų tinkamai suprastas, sudarė kalbų derinimo ir kitakalbių lingvistinių formų įtraukimo tendenciją, terminijos atitikmenų ar priimtinių jų vertimo variantų paieškų prielaidas. Šio proceso dinamiką rodo ne tik minėti žydų literatūros vertimai į lietuvių kalbą, publikacijos periodinėje žydų spaudoje lietuvių kalba (*Mūsų garsas* ir *Apžvalga*), bet ir išlikę P. Galaunės žydų kilmės studentų parengtų menotyros darbų rankraščiai¹³¹. Palyginti platus dėl skirtingų intencijų atsiradusių ir įvairios paskirties šaltinių spektras rodo, kad vyko ne tik kultūros, kasdienių aktualijų pristatymas ir aptarimas lietuvių kalba, bet ir tradicinės žydų terminijos integravimas į lietuvių kalbą. 1938 m. išleistose *Žydų rašytojų apysakose* yra nurodyti kūrinių vertimų parengimo principai:

„<...> tekste ebrajų ir žydų (jidiš – J. Š.-V.) kalbų žodžiams sklandumo deliai prisagiotos lietuviškos galūnės. Čia tie žodžiai rašomi taip, kaip jie tariami (arba beveik taip), išskyrus lietuvių kalboje *išpilietinusius* (išskirta – J. Š.-V.) žodžius.“¹³²

Kaip matyti iš citatos, klostėsi hebrajų rašmenimis užrašyto teksto transliteracijos lotyniškais rašmenimis tradicija, taikant lietuviškus diakritinius ženklus.

¹²⁹ I. Kisino recenzija Jardeni Zakheimo knygai „Lietuvių liaudies kūryba“ (hebr. k.), papildytas atspaudas iš žurnalo *Netivot*, 1928. – LMAVB RS, f. 166-20, l. 3.

¹³⁰ Pavyzdžiui: Žydų rinktinės apysakos. Kaunas, 1931, p. 17 (paaiškinimą, kas yra chasidai), p. 36 (kvietimo skaityti Torą sinagogoje ir kadišo maldos paaiškinimas), p. 41 (talito (tekste *taleso*) aiškinimas), p. 92 (*melamedas*), p. 121 (Talmud – Tora, *dojanas*, *melamedas*), p. 123 (*bar-micva*). „Žydų rašytojų apysakose“ (Žydų rašytojų apysakos / vert. G. Zimanas. Kaunas, 1938) pasirinkta kita nepažįstamų judėjiškųjų terminų aiškinimo taktika – sudarytas aiškinamasi žodinėlis. Jame *estrogas* aiškinamas kaip vaisius, vartojamas Palapinių šventėje, *litvakas* – kaip Lietuvos žydas, o *mačos* – kaip ploni bemieliai paplotėliai, „kepami per Vėlykas“ (reikėtų suprasti per Pesachą – J. Š.-V.). Tačiau aiškinamajame žodynėlyje liko ir paviršutiniškai paaiškintų judėjiškų švenčių, pvz., „*Purim* – tokia šventė“, taip pat paaiškinta ir *Simchat Tora*.

¹³¹ Daugelis jų rengti XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kaip P. Galaunės Vytauto Didžiojo universitete dėstyto Lietuvos meno istorijos kurso metu (*Žemaitytė Z. Paulius Galaunė. Vilnius, 1988, p. 172–173*). Studentų tiriamieji darbai saugomi Pauliaus ir Adelės Galaunių namų archyve Kaune.

¹³² Kalba netaisyta. Žydų rašytojų apysakos, cituojama iš knygos pabaigoje paskelbto aiškinamojo žodynėlio (du nenumeruoti puslapiai po p. 285).

Transliteruotai hebrajiškai ar jidiš kalba išleistų leidinių pavadinimus nurodė ir I. Kisinai, sudaręs *Lietuviškų knygų sisteminį katalogą*¹³³. Analogiškos tendencijos būdingos ir žydų asmenvardžių rašybai, kai lietuviškų galūnių ar priesagų (moterų pavardžių daryboje) pridėjimas tampa vartosenos standartu¹³⁴.

Gausiausią ir savo pobūdžiu įvairiausią grupę (nuo švenčių iki sinagogos įrangos) žydų autorių ar vertėjų tekstuose lietuvių kalba sudaro lietuvių aplinkoje jau anksčiau adaptuoti asociatyvūs analogai. Jie savo turiniu ir prasmėmis sietini su krikščioniškąja aplinka ir jos įsivaizdavimais apie žydiškąją tradiciją. Itin ryškus to pavyzdys yra Velykų (ar žydų Velykų) kaip *Pesacho* atitikmens atsiradimas net žydų autorių rengtuose ar verstiniuose publicistikos bei grožinės literatūros tekstuose. O. Finkelšteinas į lietuvių kalbą išvertęs Šlomo Ašo „Dievus ir žmones“ mini dvejopas – krikščioniškas ir žydiškas – Velykas¹³⁵; o sąvokų aiškinimuose macos tampa plonais bemieliais paplotėliais, kepamais per Velykas¹³⁶. Sugalvojama kaip Naujieji metai aiškinamų Neštinių sąvoka¹³⁷ ar vartojamas iki šiol lietuvių tautosakoje žinomas *Sukot* šventės vertimas – Palapinių šventė¹³⁸ (jo alternatyvos yra Būdinės ar Budelių šventė¹³⁹). Tos pačios, lietuviams įprastų sąvokų adaptavimo tendencijos XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje persimetė ir į lietuvišką žydų periodiką, kurioje iš pradžių nuosekliai laikytasi tradicinio švenčių ir religinių reikmenų įvardijimo¹⁴⁰. 1940 m. balandžio 22 d. *Apžvalgos* vedamajame buvo išspausdintos „Velykinės mintys“ (sic!) ir dar pora proginių straipsnelių „Iš vergovės į laisvę“ (apie biblinį žydų išėjimą iš Egipto) bei „Žydų Velykos“ apie pasirengimą šventei ir jos senąsias tradicijas¹⁴¹. Panašiai Lietuvos žydai perėmė ir plačiai vartojo taip pat lietuviams asociatyvias su sinagogos įranga sietinas sąvokas: dažniau-

¹³³ Lietuviškų knygų sisteminis katalogas. Rinkoje esančios knygos / Sud. I. Kisinai. Kaunas, 1938.

¹³⁴ Kai kurie žydiškos spaudos lietuvių kalba autoriai šios pokyčius išreiškė itin subtiliai ir su sveiku humoru, pavyzdžiui, per kelis *Mūsų garso* numerius spausdinto feljetono „Kauno žydo laiškas žydui iš Vilniaus“ autorius pasirašė slapyvardžiu „Chaimutis“ (*Chaimutis*. Laiškas iš Kauno į Vilnių // *Mūsų garsas*, 1924, gegužės 12, nr. 4, birželio 19, nr. 7).

¹³⁵ *Ašas Š. Dievai ir žmonės* // *Žydų rinktinės apysakos*. Kaunas, 1931, p. 32.

¹³⁶ *Žydų rašytojų apysakos*.

¹³⁷ *Žydų rinktinės apysakos*, p. 42. Pažymėtina, kad pateiktasis paaiškinimas nėra visai tikslus, „Neštinėmis“ pagal atliekamas apeigas veikiau galėtų būti pavadinta po žydų Naujųjų metų (hebr. *Roš hašana*) prasidedantis *Jom Kipuro* – dešimties atgailavimo dienų – tarpsnis. Vertėjų pateiktą *Jom Kipuro* vertimo į lietuvių kalbą variantą, matyt, reiktų sieti su šventės ritualu, kai atgailaujama ir einama melstis prie vandens simboliškai nusikratant nuodėmių.

¹³⁸ *Žydų rinktinės apysakos*, p. 42.

¹³⁹ *Biržų kalendorius* / Sudarė ir išleido kun. P. Jakubėnas ir M. Yčas, 1913, p. 23 (Biržų krašto muziejaus fondai, inv. nr. 1833).

¹⁴⁰ Remiamasi gausiomis publikacijomis *Mūsų garse* ir *Apžvalgoje*.

¹⁴¹ *Apžvalga*, 1940, balandžio 22, nr. 12 (220), p. 3, 4.

siai jų altorius – kaip *Aron kodešo* atitikmuo¹⁴². P. Galaunė¹⁴³, kaip ir jo paskaitų klausęsi studentai, sinagogų architektūrai ir žydų menui skirtuose seminariniuose darbuose vartojo ir bažnyčių įrangai nebūdingų sinagogos elementų lietuviškųjų naujadarų arba jų tiesioginių vertinių. Pavyzdžiui, „spintelės uždengtas aksomu“ ar „šventoji uždanga“ (hebr. *Parochet*), *Keter Tora* vertimas „Toros karūna“¹⁴⁴, *pupitras* tampa „sakykla“¹⁴⁵; sunkiausiai sekėsi rasti atitikmenį *bimai*, studentų darbuose pasitaikantys variantai „pakyla“ ar „estrada“¹⁴⁶, tačiau dažniausiai vartotas originalusis šios sinagogos įrangos dalies pavadinimas.

Žydų autorių lietuviškai rengtuose darbuose vartoti lietuviams priimtini, asociatyvūs, tačiau kai kurias atvejais judėjiškų švenčių esmę ar religinių reikmenų ir sinagogos įrangos reikšmės iškraipantys atitikmenys buvo priemonė priartinti tekstus prie skaitytojo, padaryti juos suprantamesnius. Šis būdas pažinimo neskaatino, priešingai, palaikė ir adaptavo stereotipiniais įsivaizdavimais grindžiamus folklorinius siužetus. Kodėl žydų kultūrininkams pastarasis būdas pasirodė priimtinas, komentuoti sunku. Kurioziškas variantas yra „žydų sinagogos“ (vietoje sinagogos, kuri savaime reiškia judėjų maldos namus) derinys, žydų autorių perimtas pataikaujant lietuviškam skoniui ir įsitvirtinusiai vartosena. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lietuviškųjų atitikmenų atradimo ir jų pritaikymo, ar kaip pirmiau pateiktoje citatoje – *įsipilietinimo*, iniciatyvos ėmėsi žydų kultūrininkai, kurie bandė kiek galima vaizdžiau, suprantamiau ir įtikinamiau kalbėti apie savąją tradiciją. Matyt, todėl lingvistinės naujovės laipsniškai prigijo ir lietuviškoje žydų spaudoje, iš dalies pakeisdamos tradicines hebrajiškas sąvokas. Regis, šie sprendimai buvo kompromisiniai, jų reikalavo lietuvių kalbos vartojimas viešajame diskurse, tačiau iš jų matyti, kaip gerai žydų autoriai buvo susipažinę su lietuvių aplinkoje įvairiems žydų tradicijos aspektams nusakyti vartojamomis sąvokomis. Aptarti pavyzdžiai rodo, kad alternatyvieji įvardijimai nebuvo rasti tuomet, kai lietuvių aplinkoje nebuvo susiklosčiusios jų vartojimo tradicijos, pavyzdžiui, *bimos* atvejais, kai panašaus architektūrinio bažnyčios interjero elemento nėra.

¹⁴² Šis atitikmuo buvo priimtinas ir Pakruojo medinės sinagogos tyrinėjimus apibendrinusiam kalbininkui Chackeliui Lemchenui. – *Lemchenas Ch.* Pakruojo medinė sinagoga // Darbai ir polėkiai. Kalbininko Chackelio Lemcheno 90-osioms gimimo metinėms. Vilnius, 1994, p. 101–106.

¹⁴³ Vieninteliame sinagogų architektūrai skirtame P. Galaunės tekste sinagogos „altorių“ autorius paaiškina kaip *Uren kodeš* vietoje *Aron Kodeš*. Šis neatitikimas persimetė ir į vėlesnę istoriografiją (*Galaunė P.* Žydų sinagogos // Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai. Vilnius, 1988 (fotografuotinis leidimas), p. 151).

¹⁴⁴ P. ir G. Galaunių namų archyvas, R-1500, p. 7.

¹⁴⁵ Ten pat, R-1503.

¹⁴⁶ P. ir G. Galaunių namų archyvas, R-1502; „Estrados“ pavadinimą *bimai* paaiškinti vartoja ir P. Galaunė (*Galaunė P.* Žydų sinagogos, p. 151).

ABIPUSIO PAŽINIMO REZULTATAI

Nors dar palyginti dažnai asimiliacija yra suprantama kaip mažumai būdingas procesas, ši prieiga yra ne tik sukritikuota, bet ir pasiūlytos sociologinės teorijos, iškeliančios socialinio konteksto ir daugumos grupių laikysenas kaip ypač svarbias asimiliacijos procesui vykti¹⁴⁷. Pripažinus, kad asimiliacija gali būti dalinė, ir atskyrus ją nuo akultūracijos kaip tam tikro kultūros elemento (-ų) įsisavinimo, linkstama manyti, kad kitaip nei akultūracijai, kuri vyksta asmens ar jų grupės pastangomis, asimiliacijai yra būtinas daugumos pritarimas ir pasirengimas į savo tarpą priimti mažumų, besiasimilijuojančių grupių, narius¹⁴⁸. Sociologinė asimiliacijos ir akultūracijos atskirtis bei šių procesų veikėjų laikysenų, laidojančių sėkmingą proceso vyksmą, išskyrimas leidžia apibendrinti atliktą tyrimą ir įvertinti tarpukario Lietuvoje vykusius lietuvių ir žydų santykių pokyčius bei jų rezultatus. Laikantis šios prieigos reikėtų išskirti ir vertinti du vienas nuo kito tiesiogiai priklausančius reiškinius – lietuvių pasirengimą adaptuoti žydų mažumą bei žydų akultūracijos kaip asimiliacijos prielaidos mastą. Ir vienu, ir kitu atveju objektyvių ir/ar kiekybinių „pažinimo“ ir „susiartinimo“ pažangos vertinimo kriterijų būtų sunku rasti. Kita vertus, kultūrinio gyvenimo pokyčiai, matyt, sunkiausiai yra išmatuojami absoliučiomis reikšmėmis, tačiau tendencijos ir proceso slinkties kryptys yra akivaizdžios.

Tarpukario Lietuvoje vykstantis žydų lietuviėjimas netolygiai buvo paveikęs ne tik skirtingus žydų socialinius sluoksnius, bet ir skirtingas žydų kartas: tarpukario nepriklausomos Lietuvos žydų karta buvo lituanizuota, akultūracijos procesas vyko mokantis kalbos, susipažįstant su literatūra ir istorija (tam gerai tiko švietimo sistema), sutariant dėl bendrų nacionalinių istorijos lūžių ir mažai besiskiriančių jų interpretacijų (palanki ir pakanti Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, sunkus, tautos dvasią siekiantis palaužti Rusijos imperijos jungas, pastangos įtvirtinant Lietuvos nepriklausomybę) ir išskiriant valstybei nusipelnusį žydą herojų – kovų už Lietuvos nepriklausomybę karį.

¹⁴⁷ Leončikas T. Sociologinės asimiliacijos sampratos // Filosofija. Sociologija. Vilnius, 2005, nr. 4, p. 6–7.

¹⁴⁸ Atliekamo tyrimo kontekste itin tinkamas yra B. Barry'o suformuluotas multikultūralizmo kritikos teorinis modelis, kuriame, kalbant apie dominuojančių ir nedominuojančių etninių grupių santykius skiriami akultūracijos ir asimiliacijos reiškiniai, analizuojamas socialinės aplinkos veiksnys ir daugumos pasirengimo asimiliuoti mažumas prielaidos (Barry B. *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard, 2002). Sociologijos kontekste aptardamas skirtingus teorinius požiūrius į asimiliacijos reiškinį ir jų dinamiką, T. Leončikas analizuoja ir B. Barry'o prieigą (Leončikas T. Sociologinės asimiliacijos sampratos, p. 6–11).

Lietuviams vienas svarbiausių išorinių žydų pritaipymo veiksnių, savo ruožtu objektyviai laidavusių geresnį lietuvių kultūros pažinimą ir sklandesnę integraciją, buvo lietuvių kalbos mokėjimas (raštu¹⁴⁹ ir žodžiu). Deja, nėra statistinių duomenų, kurie leistų bent apytikriai numatyti lietuviškai mokančių žydų dalį. Aišku viena – geriau ar prasčiau lietuviškai rašyti ir kalbėti mokėjo visi tarpukario Lietuvos mokyklų ir universiteto absolventai (šiai grupei priskirtinos ir lietuvių literatūros bei Lietuvos istorijos ir geografijos žinios); šnekamosios kalbos ir jos išmokymo lygio duomenis užčiuopti sudėtingiau. 1929–1930 m. žydų spaudoje (pvz., *Frimorgen*, *Foksblat*) kilusios diskusijos dėl balsavimo į miesto savivaldybes tvarkos atskleidė kelis svarbius akcentus – kalbos įgūdžių žydų bendruomenėje netolygumą ir jų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes, patvirtino nemažos dalies žydų gebėjimą kalbėti, bet ne rašyti lietuviškai bei komplikuo tą santykį su kitokios nei hebrajiškoji ortografijos lotyniškuoju lietuvių kalbos raidynu:

„<...> jaunuomenė, kuri jau moka lietuviškai /kaip tik žodžiu ir raštu/ tai gi ji yra laisva iki 24 metų nuo rinkimo, o vyresnieji dažniausiai nemoka lietuviškai, y p a č r a š t u (išretinta autoriaus – J. Š.-V) <...> kompetentingas asmuo ramino mūsų korespondentą, sakydamas, kad „raštu“ sąvoka bus išaiškinta labai liberališkai ir bus tik reikalaujama, kad atitinkamas asmuo mokėtų tik pasirašyti lietuviškai savo pavarde, bet iš praktikos žinoma, kad žymiai senesnei žydų daliai, bendrai yra svetimos lotyniškos raidės ir net pasirašyti jie lietuviškai nemoka ... jei jau reikalaujama, kad rinkikai mokėtų rašyti, tai iš kiekvieno reikia reikalauti, kad jis mokėtų rašyti savo kalboj. Šio dalyko tikslas nėra gi valstybės kalbos propaganda, bet tuo gi siekiama, kad rinkikai būtų daugiau išsilavinę, ir ar gi negalima su kitos kalbos pagalba išsilavinti, jei bent tik lietuviškai mokant?“¹⁵⁰

Tinkamiausias nešališkas įrodymas, kad žydai mokėjo lietuvių kalbą, yra gausūs tarpukario laikotarpiu lietuvių amžininkų ir po Antrojo pasaulinio karo išeivijoje užrašyti išpūdžiai apie puikiai lietuviškai kalbančius žydus¹⁵¹ (kalbos mokėjimo faktą reprezentuoja ir pirmiau aptartų asmenų, skatinusių bendruomenės lietuvinimą, veikla), šią kalbą išlaikiusius ir emigracijoje¹⁵². Tiesa, buvo žydų,

¹⁴⁹ Pastarasis gebėjimas reikalavo sudėtingesnio mokymosi proceso nei šnekamosios kalbos įvaldymas, reikėjo išmokyti ne tik atpažinti lotyniškas raides, bet ir jas užrašyti.

¹⁵⁰ LMAVB RS, f. 166-100, l. 1–2, remiamasi I. Kisino *Lietuvos aidui* rengtomis žydų spaudos apžvalgomis.

¹⁵¹ M. Biržiška, aptardamas kalbinę situaciją Vilniaus universitete pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu ir spaudimą pereiti prie dėstomosios rusų kalbos, rašo, jog nemažai universiteto studentų sudarė iš Kauno persikėlę lietuviai ir žydai, kurie „puikiai kalbėjo lietuviškai ir visiškai jų neviliojo mintis pereiti į rusų kalbą“ (*Pšibilskis V. B.* Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas, p. 144–145; M. Biržiškos prisiminimuose yra ir daugiau pavyzdžių, patvirtinančių, kad žydai mokėjo lietuvių kalbą).

¹⁵² M. Krupavičius emigracijoje rašytuose prisiminimuose net porą sykiu pasakoja apie susitikimus su lietuviškai kalbančiais žydais kasdienėse buitiskose situacijose Niujorko Brodvėje, Mespete ar Bruklina (šiuo atveju pats autorius abejoja dėl vietovės: *Krupavičius M.* Lietuvių žydų santykiai Hitlerio okupacijos metu // Visuomeniniai klausimai: Straipsnių rinkinys iš jo palikimo. Chicago, 1983, p. 100). A. Poška savo kelionės po Palestiną išpūdžiuose pasakoja

skeptiškai vertinusių lietuvių kalbos mokymąsi ne kaip mažinantį, bet priešingai – skatinantį antisemitizmą¹⁵³.

Grįžtant prie aptartų asimiliacijos veiksnių, nemaža dalis XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigos Lietuvos žydų buvo įveikę akulturacijos etapą, pasirengę kitam, jau ne vien nuo bendruomenės pastangų priklausančiam žingsniui – asimiliacijai. Kaip matyti iš didelės žydų iniciatyvų persvaros ne tik populiarinant lietuvių kultūrą ir kalbą tarp žydų, bet ir bandant prisistatyti lietuviškai aplinkai, lietuviškoji dauguma pritrūko dėmesio žydų siekiams, nepalankiai veikė socialinės ir ekonominės konkurencijos aplinkybės, stereotipai. Vienintelė bendrą kultūrinį veikimą palaikyti ir reprezentuoti turėjusi Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija veiklos neišplėtojo. Žydų adaptacijos visuomenėje žingsniui, kuris būtų reiškęs ir *lietuvio* suvokimo ribų praplėtimą, konservatyvi lietuviškoji visuomenės dalis nebuvo pasirengusi, atitinkamai nebuvo ir slinkties asimiliuojant žydų mažumą. Lankstesnėje, tradiciškai daugiakalbėje ir pragmatiniuose, kuo sklandesnės integracijos, motyvų vedamoje žydų bendruomenėje pažinimo procesas buvo nepalyginti spartesnis nei lietuvių. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje laiške *Rytų Lietuvos* redakcijai žydų gimnazijos direktorius p. Lampertas matė šią disproporciją, kaip ir lietuvių atsiribojimą, nesidomėjimą žydų kultūra:

*„Žydų jaunoji karta, kuri nepriklausomos Lietuvos mokyklose, yra susipažinusi su lietuvių kultūra, istorija, jos dabartimi ir praeitimi. Sunkiau yra su senąja karta, kuri mokėsi rusų mokykloje arba visai jų nelankė. Jai deja yra dažnai svetima lietuvių kultūra, istorija. Rodos dar blogiau ir sunkiau yra su lietuvių tiek jaunąja, tiek senesniąja karta. Lietuvis veik nieko nežino apie žydų tautą, jos tautinę kultūrą, literatūrą. Jei jis ką nors ir žino, tai tos žinios yra dažniausiai iškraipytos. Lietuvis nieko veik nėra girdėjęs apie žydų visuomeninį gyvenimą, tautinius siekimus. Jis daugiau žino apie amerikiečių istoriją ir gyvenimą, negu apie tų, su kuriais jam tenka susidurti kiekvieną dieną ir dirbti bendravalstybinį darbą.“*¹⁵⁴

Panašiai lietuvių ir žydų abipusio pažinimo situaciją vertino ir A. Charitas, Lietuvos visuomenei populiariai pristatydamas chederio mokymosi sistemą:

*„Nuo senų laikų žydai gyvena drauge su lietuviais. Tai abi tautos gana susigyvenusios. Gerai pažįsta viena kitos būdą, bei ne kultūrą. Tiesa, žydai, ypačiai po karo, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, geriau pramoko lietuviškai ir to dėka iš esmės susipažino su lietuvių tautos dvasios kultūra. Tačiau lietuviams žydų dvasios kultūros lobiai vis lieka neprieinami.“*¹⁵⁵

apie su užsidegimu Maironio „Lietuva brangi“ giedančius žydus (*Poška A.* Judėjos slėniais ir aukštumomis. Vilnius, 1996, p. 64). Užsienyje pažintis su lietuviškai kalbančiais žydais aprašė ir prichologas J. Čepėnas – *Čepėnas J.* Lietuvių santykiai su žydais // *Vairas*, 1934, nr. 6, p. 195.

¹⁵³ „Priešingai, juo uoliau, mes žydai mokysimės ir juo geriau išmoksime lietuvių kalbos, tuo labiau aštrės antisemitizmas.“ – Ar esama pas mus antisemitizmo // *Mūsų garsas*, nr. 1(3), 1924, kovo 5, p. 2.

¹⁵⁴ Lietuvių žydų susiartinimo reikalu // *Rytų Lietuva*, 1932, nr. 3.

¹⁵⁵ Prakalba // *Charitas A.* Chederis (Žydų pradžios mokykla). Kaunas, 1934, puslapis nenumuotas.

Lietuvių abejingumą ir nesidomėjimą bendrapiliečiais žydais vienodai vertino ir lietuviai, ir žydai. Iki pat XX a. ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos nepastebėdamas žydų pastangų populiarinti savąją kultūrą ir neįvertindamas žydų akultūracijos masto, dažnas lietuvis kartojo kone standartinius teiginius apie tai, kad vieni apie kitus žino per mažai, kad žydai yra pasyvūs supažindinant lietuvius su savo kultūra¹⁵⁶, o neretai juos kaltino polinkiu prie rusų kalbos¹⁵⁷. Savo ruožtu žydų intelektualai, pasitelkdami labai įvairias priemones – kalbos mokymąsi¹⁵⁸, vertimus, žydų spaudą lietuvių kalba, lietuvių kultūros populiarinimą – stengėsi įrodyti savo pritaipimą prie lietuvių kultūros ir sužadinti lietuvių domėjimąsi jų laimėjimais. Žydų akultūracijos mastą taikliai iliustruoja Antano Poškos išpūdžiai pabendravus su į Palestiną emigravusias Lietuvos žydais:

„Kiek Lietuvos žydėliai yra sulietuvėję, to mes negalime pastebėti, kol jie gyvena Lietuvoje. Bet dabar, atsidūrus tarp Lietuvos žydų Palestinoje, tas lietuviškumas labai aiškiai jaučiamas. Lietuvos žydėliai Palestinoj beveik visai neatrodo kaip žydai, greičiau panašesni į lietuvius, ir juos sutikęs jautiesi kaip su senu pažįstamu ar gimine.“¹⁵⁹

Nepaisant abipusio pažinimo proceso netolygumo, lietuvių aplinkoje, nors dar palyginti menkai, vyko pavienių reikšmingiausių žydų kultūros elementų integravimas į Lietuvos kultūros ir istorijos kontekstus. Šie nauji poslinkiai tapo intensyvesni XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, kitados didesnio poveikio nepadariusią jų pradžią, matyt, reikėtų pripažinti A. Janulaičio studijoje pasirinktą atspirtį – kalbėjimą apie žydus kaip apie Lietuvos visuomenės dalį¹⁶⁰, bei keleriais metais vė-

¹⁵⁶ Pavyzdžiui, „Jaunosios Lietuvos“ vadovas advokatas B. Grebliauskas interviu *Apžvalgos* žurnalistas nurodė šiuos galimus lietuvių ir žydų „suartinimo“ būdus: grožinės literatūros vertimai (iš lietuvių į hebrajų ar jidiš ir atvirkščiai), kurių esą galėtų imtis lietuvių kalbą mokantys žydai (čia verta paminėti, kad pašnekovas teigė (1935) nežinąs nė apie vieną tokio pobūdžio vertimą, nors 1931 m. lietuviškai buvo išėjusi žydų rašytojų apsakymų rinktinė); įtraukti į procesą plačiasias mases; rengti masinius renginius, kuriuose žydai ar lietuviai būtų supažindinami su kaimyninės tautos dainomis, muzika; žydai galėtų minėti svarbias iškilių lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjų gyvenimo datas; atitinkamai lietuviai galėtų pagerbti valstybei nusipelnusį žydą Rozenbaumą (Kaip gali būti pagerinti lietuvių–žydų santykiai // *Apžvalga*, 1935, nr. 3).

¹⁵⁷ „Lietuvos žydų visuomenė pati kovojo ir kovoja prieš rusų kalbos vartojimo žydų tarpe <...> 99% žydų besimokančio jaunimo lanko lietuvių, žydų, ebrajų pradžios ir vidurines mokyklas bei gimnazijas. Ten dėstomosios kalbos yra lietuvių, ebrajų ir žydų. Rusų kalbos ten nemoko.“ – *Garliaviškis*. Vėl dėl rusų kalbos vartojimo žydų tarpe // *Apžvalga*, 1936, sausio 24, p. 7.

¹⁵⁸ Prof. Jonas Jablonskis Ch. Lemchenui 1924 m. rašytoje rekomendacijoje dirbti lietuvių kalbos mokytoju rašė: „Kalbotyros skyriaus humanitaras Chackelis Lemchenas yra, kiek turiu pastebėjęs, nepaprastas studentas: nedaug tėra studentų, kurie taip gerai, kaip jis, nusimano apie lietuvių kalbos dalykus <...> tas jaunikaitis yra ir visai padorus žmogutis.“ – Darbai ir polėkiai. Kalbininko Chackelio Lemcheno 90-osioms gimimo metinėms. Vilnius, 1994, pirmasis priedas.

¹⁵⁹ *Poška A.* Judėjos slėniais ir aukštumomis, p. 64.

¹⁶⁰ *Ižanga // Janulaitis A.* Žydai Lietuvoje: bruožai iš Lietuvos visuomenės istorijos XIV–XIX a. Kaunas, 1923.

lesnius kultūrinį pažinimą propaguojančius A. J. Herbačiausko straipsnius *Mūsų garsė*¹⁶¹. Laipsniškai išsamiau nemotyvuotų, tačiau jau kaip savaime suprantamų žydų integravimo į įvairesnius visuomenės kultūros ir istorijos kontekstus elementų radosi vis daugiau ir – kas itin svarbu – skirtingų Lietuvos mokslininkų ir kultūrininkų (Ignas Jonynas¹⁶², Paulius Galaunė¹⁶³, Mykolas Biržiška, Aleksandras Dambrauskas-Jakštas¹⁶⁴, Gerardas Bagdonavičius, bent keletas tarpukariu dirbusių fotografų¹⁶⁵) darbuose, ką galėtume įvardyti kaip besikeičiančio požiūrio prielaidą. Žydo personažas, ir anksčiau periodiškai šmėstelėdavęs Lietuvos grožinės literatūros autorių darbuose, tarpukariu tapo dar dažnesniu, ar net pagrindiniu kūrinių veikėju. Be žydo vaizdavimo kasdienybėje (istoriografijoje dažniausiai minimi V. Krėvės apsakymai), mažiau žinomi žydiškieji Petro Cvirkos kūrybos siužetai ar fantastinis Igno Šeiniaus romanas *Siegfried Immerselbe atsijaunina*¹⁶⁶; naujais rakursais išpopuliarėja sudabartinta krikščioniškoji Amžinojo žydo alegorija¹⁶⁷. Pavyzdžiui, Justino Piliponio apysakoje Amžinasis žydas

¹⁶¹ *Herbačiauskas J. A. Lietuva ir žydai*, p. 2

¹⁶² Iš išlikusių I. Jonyno paskaitų užrašų matyti, kad Lietuvos istorijos paskaitose bei aptardamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeno gyventojus jis minėjo svarbiausius žydų istorijos faktus (LMAVB RS, Igno Jonyno fondas, f. 105-169, 195). Taigi, ne tik specializuotuose semitologijos, bet ir bendruosiuose Lietuvos istorijos kursuose Vytauto Didžiojo universitete akademiniu lygmeniu buvo teikiama žinių apie Lietuvos žydus.

¹⁶³ P. Galaunės studentai, be menotyrinių Lietuvos sinagogų tyrimų, bandė aiškintis, ar egzistuoja žydų menas, o jeigu taip, tai kokios savičiausios jo raiškos formos. (Taip formuluoti tyrimų klausimą P. Galaunė galėjo skatinti tuo metu vyravusi pažiūra, kad dėl dešimtyje Dievo Įsakymų esančio draudimo daryti statbus, vaizduojamasis žydų menas neegzistavo. Nors šiandienos moksle ši prieiga atmeta kaip nepagrįsta, tačiau jos šalininkų vis dar yra.) P. Galaunė buvo pirmasis, kuris į lietuvių tautinio meno kontekstus įtraukė medines Lietuvos sinagogas (tiesa, neminėdamas gausesnių – mūrinių) kaip patyrusias lietuvių architektūros ir tautodailės įtakas. Medinių sinagogų kaip lietuvių tautodailės pavyzdžių buvo paminėta kartu su gyvenamaisiais namais, klėtimis, bažnyčiomis, varpinėmis, kryžiais, šventųjų medinėmis skulptūrėlėmis, medžio drožyba, keramika, geležies dirbiniais, skrynių gamyba, raizininiais bei audiniais (*Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Vilnius, 1988 (fotografuotinis leidimas), p. 9). Dėmesį į bent dalies žydų paveldo įtraukimą į lietuviškuosius kontekstus yra atkreipęs Dangiras Mačiulis (*Mačiulis D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005, p. 159–160).

¹⁶⁴ Prelato parengtoje Lietuvos garsių kultūros ir mokslo veikėjų biografijų ir nekrologų rinktinėje, prie „Minėtinų kitataučių“ (reikėtų suprasti – nelietuvių) buvo publikuota tarptautinę esperanto kalbą sukūrusio gydytojo Lazario Zamenhofo biografijos apybraiža. Knygoje L. Zamenhofo vardas pateiktas dviem formomis – tradicine ir sulietuvinta „Liudas-Lozorius“ (*Dambrauskas-Jakštas A. Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*. Kaunas, 1930, p. 443–489).

¹⁶⁵ Dailininkai ir fotografai į žydiškąjį paveldą žvelgė kaip į Lietuvos miestų ir miestelių urbanistinio peizažo dalį. Nemažos tokio pobūdžio tarpukariu darytų fotografijų, paveikslų ir piešinių eskizų kolekcijos yra sukaupotos Nacionaliniame M. K. Čiurlonio dailės bei Šiaulių „Aušros“ muziejuose.

¹⁶⁶ *Šeiniaus I. Siegfried Immerselbe atsijaunina // Šeiniaus I. Raštai*. T. 2. Vilnius, 1989.

¹⁶⁷ Nemažo populiarumo ir kelių leidimų sulaukė ir klaiskinė Agasfero istorija, papasakota Julijono Lindės-Dobilo (Amžinasis žydas. Istorija apie Jo visą pasaulį kelionę ir liūdijimą apie

tampa Kauno elito dėmesį prikaustančiu veikėju (J. Piliponis „Amžinasis žydas Kaune“, 1934)¹⁶⁸. Nesudėtingame ir naivokame J. Piliponio apsakyme užčiuopiamas subtilus autoriaus lingvistinės žydų situacijos Lietuvoje pažinimas: kalėjimo kameroje įkalintas Amžinasis žydas nebendrauja su lietuviais kaliniais, bandančiais jį prakalbinti jidiš kalba, tačiau Kauno grietinėlės aplinkoje jis atsako į lietuvių profesorių hebrajiškai pateiktus klausimus, o pasipelnęti bandantis kartu su Amžinuojų žydu kalintis žurnalistas Kriauna kuria istorijas apie lietuviškai kalbantį Agasferą¹⁶⁹.

Jei diplomatai, o vėliau mokytojui Juozui Avižoniui (1882–1972) būtų pavykę išspausdinti XIX a. rusų kalba rašiusio žydų publicisto ir rašytojo Levo Levandos kūrinio „Abraomas Jezofovičius. XVI a. pirmosios pusės istorinė apysaka“ lietuviškąjį perdirbinį¹⁷⁰ „Didžiojo Lietuvos kunigaikščio skarbninkas Abraomas Jozefavičius, istorinė XVI a. pradžios apysaka“¹⁷¹, XX a. ketvirtajame dešimtmetyje lietuvių jaunuomenė būtų galėjusi skaityti istorinį romaną, kurio pagrindiniai veikėjai – atkakliai Lietuvos labui dirbančių ir dėl valstybės nesėkmių išgyvenančių žydų Jezofovičių šeima. J. Avižonis, veikalo įvade konstatavęs, kad istorinės literatūros žanras tuometėje Lietuvoje nėra išsivystęs, būtent žydiškosios tematikos kūrinių pasirinko jaunimo istorinei sąmonei ir pakantai ugdyti. Šio, kad ir neoriginalaus, kūrinio leitmotyvas iškalingas – istoriškai patvirtintas ir pasiteisinęs žydų naudingumas ir atsidavimas Lietuvos valstybei. Bendruomenės lojalumas, palankumas ir patriotizmas buvo svarbiausios vertybės, kurias kėlė patys žydai kalbėdami apie savo praeitį ir svarstydami apie ateitį Lietuvoje. Atkreiptinas dėmesys į J. Piliponio minimus jidiš kalbančius lietuvius, žydų kalbų mokymosi galimybė ir poreikis lietuviams nebuvo gvildenamas, nebent būtų galima paminėti prezidentui A. Smetonai priskirtą apgailestavimą, kad būdamas klasikinių kalbų žinovas nėra išmokęs hebrajų¹⁷², istoriografijoje žinomą M. Biržiškos siūlymą lietuviams

Jėzų Kristų, Šiauliai, 1926), lenkiškai fantastinę apysaką „Pasaka apie žydą Bastuolį“ parašė J. A. Herbačiauskas. (*Vaitkevičiūtė E.* Žinomas, nežinomas. Juozas Albinas Herbačiauskas, Kaunas, 2007, p. 147).

¹⁶⁸ Piliponis J. Kelionė aplink Lietuvą per aštuoniasdešimt dienų; Amžinasis žydas Kaune. Kaunas, 1991.

¹⁶⁹ Šiuose siužetuose galima užčiuopti tarpukario Kaune buvusias įmanomas lingvistines variacijas, ypač atkreiptinas dėmesys į J. Piliponio paminėtus jidiš kalbančius lietuvius.

¹⁷⁰ Kompiliaciją sudarė L. Levandos kūrinio vertimas, papildytas LDK istorijos siužetais ir savitomis interpretacijomis. Apie L. Levandos ir J. Avižonio kūrinių santykį žr. *Šiaučiūnaitė-Verbickienė J.*, Brothers Abraham Ezofowicz and Michael Ezofowicz in 19th and 20th century Literature: adaptation of Historical Biographies for epochal needs // Central and East European Jews at the Crossroads of Tradition and Modernity / eds. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius, 2006, p. 88–105.

¹⁷¹ Rankraštis saugomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos RS, f. 114, b. 354.

¹⁷² *Sulimas V.* Antanas Smetona ir žydai // Antanas Smetona. Išleido J. E. Respublikos prezidento

pramokti jidiš ir pradėti darbuotis su JIVO sukaupta medžiaga¹⁷³, ar U. Kacenelenbogeno prisipažinimą, esą „aš pats pažįstu bent dešimt įžymių ir pasidarbavusių tautai lietuvių, kurie, dar Lietuvai esant pavergtai, o taip pat vėliau, jau laisvojoje Lietuvoje, norėjo mokytis žydų kalbos. Jie aiškiai suprato, jog žmogus, norįs pažinti savo kraštą, turi pažinti visas joje gyvenančias tautas.“¹⁷⁴

Atskirai minėtina Šiaulių „Aušros“ muziejuje 1939–1940 m. pradžioje surengta Vilniaus krašto reikšmėms skirta paroda, kurioje, be kita ko, buvo eksponuojami du teminiai žydiškųjų siužetų standai – „Vilnius – žydų darbininkų sąjūdžio lopusys“ (šiam stende taip pat pateikta JIVO instituto trylikos metų veiklos rezultatų apžvalga) bei „Vilnius – žymių asmenų gimtinė“ (šiam stende, be nusipelnusių asmenų portretų, pateikti ir Vilniaus žydų bendruomenės demografiniai pokyčiai nuo 1645 iki 1935 m.)¹⁷⁵. Pastaroji paroda yra dar vienas įrodymas, kad palankiomis aplinkybėmis, kai sutapo lietuvių ir žydų interesai, žydų veiksnio absorbuojamas lietuviškose plotmėse buvo palyginti spartus. Žydiškojo Vilniaus verčių ir prasių išskyrimo ir jų populiarinimo kontekste savąjį turinį lietuviškai įgavo ne tik „Lietuvos Jeruzalės“ vaizdinys, bet per jį į miesto istorijos plotmes buvo integruota iki tol ignoruojama žydiškoji miesto istorijos dalis¹⁷⁶.

IŠVADA

Vertinant abipusio pažinimo situaciją lietuvių ir žydų aplinkoje svarbiausias kriterijus yra šių reiškinių masiškumas ir tik paskui – pavienės entuziastų iniciatyvos bei motyvai, skatinantys imtis bendruomenių suartinimo veiklos. Šiuo požiūriu skirtumai yra akivaizdūs. Kaip aptarta, tarpukario žydų karta buvo sulietuvėjusi, ne tik susipažinusi, bet ir pritapusi prie lietuvių kultūros. Lietuvių bendruomenėje ėmė rasti žydų kultūros pažinimo ir jos pripažinimo, adaptavimo lietuviškiems

Antano Smetonos 60 metų sukaktuvėms paminėti Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atgavime, sąjunga Žydų visuomenės komiteto vardu. Vienkartinis leidinys, 1934 m. rugsėjo 8 d., p. 5.

¹⁷³ Lempertas I. Užmiršta jidiš puoselėtoja. Nojaus Priluckio katedra Vilniaus universitete // Tarpautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga, Vilnius, 2003 m. rugsėjo 16–17 d. Vilnius, 2004, p. 185–186.

¹⁷⁴ Kacenelenbogenas U., Tauta tautai, p. 2.

¹⁷⁵ Remiamasi Šiaulių „Aušros“ muziejuje išlikusiomis minimų standų nuotraukomis (T-N 1255).

¹⁷⁶ Apie žydų kvartalo Vilniuje vertinimus XIX–XX a. sukurtose miesto istorijose ir vadovuose po miestą žr. Šiaučiušaitė-Verbickienė J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos suvokimo realybės ir mitologijos kontekstai Lietuvos žydų bendruomeninėje sąmonėje // Lietuvos Didžiosios kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“ / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2008, p. 327–376.

kontekstams apraiškų, suformuluota kalbėjimo apie dviejų tautų sambūvį ir jo kertinius momentus retorika, tačiau žydų adaptacijai visuomenėje pritrūko laiko, kliudė socialinės ir ekonominės problemos, tradicionalistinis požiūris. Lietuvių dauguma nebuvo pasirengusi praplėsti *lietuvio* sampratos ir asimiliuoti ganėtinai sparčią akultūraciją patyrusių žydų, kuriančių naują „Mozės tikėjimo lietuvių“ tapatybę.